

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Václav Kafka

Role opozice při vytváření konceptu nové východní politiky v SRN v letech 1957-1969

Bakalářská práce

Praha 2007

Autor práce: **Václav Kafka**

Vedoucí práce: **JUDr. Vladimír Handl, CSc.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2007**

Hodnocení:

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 18.května 2007

Václav Kafka

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu práce za odbornou pomoc a v neposlední řadě za trpělivost.

OBSAH

1 ÚVOD	2
1.1 Úvod do problematiky a cíle práce	2
1.2 Zhodnocení použitých zdrojů	3
2 SPD	5
2.1 SPD jako opoziční strana	5
2.2 Deutschlandplan z roku 1959 a následné změny v SPD	5
2.3 Zpráva Wenzela Jaksche ze 14. června 1961	9
2.4 Stavba Berlínské zdi a s ní spojené změny	10
2.5 Řeč Egona Bahra v Tutzingu	14
2.6 První vlaštovka - Passierscheinabkommen	16
2.7 Dortmundský sjezd SPD v červnu 1966	18
2.7.1 Referát Willyho Brandta	18
2.7.3 Řeč Helmuta Schmidta	20
2.7.3 Rezoluce dortmundského sjezdu	23
2.7.4 Přínos dortmundského sjezdu	24
2.8 „Východní cesta“ Helmuta Schmidta	25
2.9 Shrnutí	28
3 FDP	30
3.1 FDP a její opoziční období	30
3.2 Role Karl-Georga Pfeiderera	30
3.3 První opoziční období a role Wolfganga Schollwera	33
3.4 Vládní mezidobí 1961-1966	35
3.5 Opozice 1966-1969	39
3.5.1 Druhý Schollwerův plán	40
3.5.2 Sjezd FDP v Hannoveru	42
3.5.3 Plán základní smlouvy mezi SRN a NDR	44
3.6 Shrnutí	45
4 ZÁVĚR	47
5 RESUME	50
6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	51

1 ÚVOD

1.1 Úvod do problematiky a cíle práce

Téma „Role opozice při vytváření konceptu nové východní politiky v SRN v letech 1957-1969“ jsem si vybral především kvůli mému zájmu o moderní historii německy mluvících zemí a zvláště Spolkové republiky Německo. Nejprve jsem přemýšlel o zpracování hlavního období prosazování nové východní politiky v letech vlády sociálně-liberální koalice s kancléřem Willi Brandtem 1969-1974. Při hledání literatury jsem však zjistil, že o tomto tématu již bylo velmi mnoho napsáno, a to dokonce i v českém jazyce¹. Kvůli tomu se minimalizovala šance nějakým způsobem poznání o této problematice obohatit. Rozhodl jsem se tedy, že se pokusím zajít hlouběji do historie a ve své práci prozkoumat počátky a zdroje tohoto nového konceptu východní politiky, která se dočkala realizace na počátku sedmdesátých let dvacátého století.² Po přečtení základní literatury jsem se rozhodl rozdělit práci na dvě hlavní části. Za první bych se chtěl zabývat rolí Sociálně demokratické strany Německa (SPD; viz kapitola 2) a za druhé rolí Svobodné demokratické strany (FDP; viz kapitola 3). Role těchto stran při vytváření nového konceptu východní politiky bych chtěl sledovat především v jejich opozičních obdobích. V případě FDP jde o léta 1957-61 a především pak 1966-69, tedy přímo před vznikem vládní koalice s SPD, v případě SPD potom o počátek šedesátých let, do vzniku velké koalice s CDU/CSU. Chtěl bych zkoumat postupné proměny oficiálních stranických názorů, jimž pochopitelně musely předcházet impulsy od jednotlivců. Z tohoto vychází také základní otázky, na které bych chtěl na konci své práce odpovědět. Chtěl bych na tomto konkrétním příkladu dokázat, že role opozice dává stranám možnost prezentovat nové myšlenky, které si strany vládní jen těžko mohou dovolit prosazovat, protože jejich politika musí být více kompromisní a „realističtější.“³ Za druhé bych se chtěl též zamyslet nad tím, zda cíle, které

¹ Jde například o knihu Jaroslavy Plškové „Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974.“

² Východní politikou (*Ostpolitik*) se rozumí zahraniční politika SRN vzhledem ke státům sovětského bloku ve východní Evropě. Zvláštní místo zde zaujímá politika německo-německých vztahů, tedy vztahů mezi SRN a NDR. V literatuře je tato problematika označována jako *Deutschlandpolitik*. Kvůli neexistenci odpovídajícího jednoslovného termínu v češtině jsem se rozhodl ve své práci používat výše uvedený německý výraz.

³ O politických stranách viz např. Sartori, G. *Strany a stranické systémy : schéma pro analýzu*. Vyd. 1. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005

tyto strany ve svém opozičním období deklarovaly, byly v tom čase reálně prosaditelné, nebo zda bylo v šedesátých letech v souvislosti s mezinárodním kontextem ještě příliš brzy a ten „správný čas“ nastal až na počátku let sedmdesátých. Současně s tím bych si též chtěl položit otázku, zda by podobný vývoj nastal i při udržení se CDU/CSU u moci.

Má práce je rozdělena do dvou hlavních kapitol. První (vzhledem k dostupným materiálům a vůbec významu strany obsažnější) kapitola se zabývá SPD. Tato kapitola je rozdělena chronologicky do několika podkapitol. Stěžejními body jsou: 1) Opuštění "Deutschlandplanu" SPD a přistoupení na společnou zahraniční politiku s vládou. 2) Změna přístupu k východní politice a *Deutschlandpolitik* po stavbě Berlínské zdi, inspirovaná především myšlenkami starosty Západního Berlína Willyho Brandta a jeho poradce Egona Bahra. 3) Prokázání důležitosti sjezdu SPD v Dortmundu pro vnitrostranické prosazení nového konceptu. Ve druhé kapitole se zabývám přínosem FDP. V prvních podkapitolách je zmíněno několik jednotlivců, jejichž myšlenky měly vliv na formování nového přístupu strany k této problematice, těžiště kapitoly je potom v podkapitole zabývající se opozičním obdobím FDP v letech 1966-69. Zde se snažím upozornit na klíčový význam sjezdu FDP v Hannoveru v roce 1967.

1.2 Zhodnocení použitých zdrojů

Použité zdroje rozděluji na literaturu a prameny. Z literatury bych nejdříve uvedl publikace obecnějšího charakteru. Jedná se například o knihu německého historika Waldemara Bessona „Die Aussenpolitik der Bundesrepublik: Erfahrungen und Massstäbe“, která poskytuje poměrně podrobný přehled o německé zahraniční politice od roku 1949 do roku 1970. Nesoustředí se konkrétně na mnou zkoumanou problematiku, ale umožňuje porozumění především mezinárodnímu kontextu v daném období. Jako další obecnější, avšak v porovnání s Bessonovou knihou díky většímu rozsahu přeci jen konkrétnější tituly, bych jmenoval dva díly z řady „Geschichte der Bundesrepublik Deutschland“, jmenovitě třetí a čtvrtý svazek. Třetí díl se zabývá vývojem SRN v letech 1957-63 a zpracoval jej Hans-Peter Schwarz, čtvrtý potom zkoumá a popisuje období 1963-69 a jeho autorem je Klaus Hildebrand. V těchto dvou knihách jsem čerpal především informace o FDP, kterých se v literatuře v porovnání s informacemi o SPD vyskytuje o poznání méně.

Jako druhou skupinu bych označil publikace, které se již podrobněji věnují problematice politických stran a jejich čelních představitelů. O SPD pojednává ne příliš

rozsáhlá kniha „Kleine Geschichte der SPD: Darstellung und Dokumentation 1848-1990“ od Susanne Miller a Heinricha Potthoffa; zajímavěji a rozsáhleji o obou stranách v 60. letech potom „Machwechsel. Die Ära Brandt-Scheel“ od Arnulfa Baringa. Dobrým zdrojem doplňujících informací se mi staly publikace Petera Benders „Neue Ostpolitik : Vom Mauerbau bis zum Moskauer Vertrag“ a „Die Ostpolitik Willy Brandts oder die Kunst des Selbstverständlichen“

Další skupinu literatury, kterou jsem použil, tvoří biografie a autobiografie hlavních hybatelů změny východní politiky. Jedná se o Brandtovy „Errinerungen“ a dva díly z nové řady „Berliner Ausgabe“, jmenovitě třetí svazek „Berlin bleibt frei. Politik in und für Berlin 1947-1966“ a šestý „Ein Volk der guten Nachbarn. Außen- und Deutschlandpolitik“. Dále jsem pracoval s autobiografií Egona Bahra „Zu meiner Zeit“ a také s knihami o Helmutu Schmidtovi „Helmut Schmidt: 1918-1969: Vernunft und Leidenschaft“ od Hartmuta Soella a „Öffnung nach Osten: Die Ostreisen Helmut Schmidts und die Entstehung der Ost-und Entspannungspolitik“ Hanse Georga Lehmann. Ostatní literaturu uvedenou v seznamu použitých zdrojů jsem využil výběrově, pro doplnění či zpřesnění informací.

Neméně důležitá pro mou práci byla práce s prameny. Snažil jsem se vyhledávat především významné projevy, ať už na půdě parlamentu či při jiných příležitostech. Jedním z nejdůležitějších zdrojů informací byly pro mne záznamy ze sjezdů obou sledovaných stran. Čerpal jsem především z rozsáhlých řad „Dokumente zur Deutschlandpolitik“ a „Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland“, pracoval jsem též s méně obsažným, ale dobře přehledným „Archiv der Gegenwart.“ Odkazy na dokumenty jsem se snažil směřovat především na „Dokumente zur Deutschlandpolitik.“

K vysvětlení např. některých zkratk jsem používal internetovou stránku de.wikipedia.org.

2 SPD

2.1 SPD jako opoziční strana

V první fázi vývoje Spolkové republiky Německo až do poloviny šedesátých let byla SPD opoziční stranou. S většími či menšími rozdíly zaostávala ve volebních ziscích za CDU/CSU a stabilně tak z voleb vycházela jako druhá nejsilnější strana. S křesťanskými demokraty měla SPD málo společných názorů a lišil se též jejich pohled na řešení německé otázky a uspořádání vztahů se státy východní Evropy. Obě strany se sice shodovaly v přesvědčení, že jednoho dne dojde ke znovusjednocení. Lišil se však jejich názor na to, jakým způsobem se tak stane. CDU/CSU v čele s dlouholetým kancléřem Konradem Adenauerem byla toho názoru, že je potřeba Německo co nejvíce integrovat do západních obranných, ekonomických a jiných struktur. Adenauer počítal s tím, že postupně logicky musí dojít k oslabení SSSR (protože podle něj šlo o méně životaschopný systém) a ten pak bude nucen vydat NDR. Německo by pak mělo být sjednoceno podle západního modelu, tedy jako demokratický právní stát s tržní ekonomikou.⁴ Naproti tomu SPD byla v padesátých letech zastáncem co nejrychlejšího znovusjednocení, i za cenu určitých ústupků. Integraci do západních struktur vnímala jako ohrožení brzkého sjednocení. Tuto koncepci SPD opouští až na konci padesátých let. Děje se to i v souvislosti s rozsáhlými změnami ve straně, které jsou většinou spojovány především se sjezdem strany v Bad Godesbergu v roce 1959. Dokument nazvaný *Deutschlandplan* vypracovaný na jaře téhož roku se dá označit za poslední vyjádření starého konceptu *Deutschlandpolitik* strany, který je postupně v šedesátých letech podrobován revizi.

2.2 *Deutschlandplan* z roku 1959 a následné změny v SPD

⁴ Plšková, J. *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974*. Vyd. 1. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1999. s.58.

V březnu 1959 zveřejnila SPD tzv. *Deutschlandplan*,⁵ tedy plán pro *Deutschlandpolitik*, který byl připraven kvůli plánované čtyřstranné konferenci po Chruščovově berlínském ultimátu. Tento plán byl výsledkem práce skupiny stranických zahraničně-politických a bezpečnostně-politických expertů, i když později byl spojován především s osobou Herberta Wehnera.

V jeho úvodu plánu bylo uvedeno, že byl inspirován návrhy SPD připravenými před berlínskou konferencí velmocí z roku 1954, vrcholnou konferencí v Ženevě v létě 1955 a konferencí ministrů zahraničí z podzimu téhož roku. V první části plánu se mluvilo o vytvoření „zóny uvolnění napětí“⁶ ve střední Evropě. V této zóně, která zahrnovala území dvou německých států a dále pak Polsko, Československo a Maďarsko, by nesměly být rozmístěny jaderné zbraně ani vojáci NATO a Varšavské smlouvy.⁷ Bezpečnost těchto států měla být zajištěna prostřednictvím jejich kolektivní bezpečnostní smlouvy, ke které by přistoupily i obě supervelmoci. V druhé části potom plán předpokládal demokratické sjednocení Německa. Německo by nemělo být členem žádného vojenského bloku, nýbrž by mělo být zabezpečeno prostřednictvím celoevropského bezpečnostního systému. Předtím by se SRN a NDR měly podílet na vyjednávání čtyř velmocí o mírové smlouvě jako členové s poradním hlasem a detaily sjednocení by poté měly projednat mezi sebou. Hospodářské a politické sloučení mělo proběhnout postupně prostřednictvím komise s paritním zastoupením, která by též připravila volby a vytvoření ústavodárného shromáždění. Poté, co by vstoupila v platnost celoněmecká ústava a proběhly svobodné volby, by proběhlo konečné znovusjednocení. Centrální význam kladla SPD na základní práva a svobody.⁸

Tento plán se v několika bodech podstatně lišil od tzv. Globkeho plánu, který vypracoval v roce 1958 státní tajemník v úřadě spolkového kancléře Hans Globke. První rozdíl se týkal statutu Berlína. Globke navrhoval Berlín jako svobodné demilitarizované město pod dohledem OSN. Naproti tomu SPD trvala na přítomnosti tří západních mocností v Berlíně až do znovusjednocení Německa. Co se týče vyzbrojení Globkeho plán (i K. Adenauer) předpokládal zachování pout na Západ a rovnoprávné postavení v NATO, které spočívalo též v nároku na atomové zbraně. SPD (a podobně i FDP) ve svém plánu naopak

⁵ Originál *Deutschlandplanu* SPD ve zkrácené verzi viz 20. 3. 1959: Deutschland-plan der SPD. In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962*. Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Sieglar, 2000. s. 2388-2390.

⁶ V němčině byl použit termín „Entspannungszone“.

⁷ Zde lze najít paralelu s tzv. Rapackého plánem, který též předpokládal ve střední Evropě zónu bez jaderných zbraní. V *Deutschlandplanu* jsou jako inspirace jmenovány mj. i myšlenky George Kennana či závěry odzbrojovacího výboru Senátu USA.

⁸ Bender, P. *Neue Ostpolitik : Vom Mauerbau bis zum Moskauer Vertrag*. München : Deutscher Taschenbuch, 1986; s. 71.

v atomových zbraních viděla cenu, kterou je třeba zaplatit za dosažení německé jednoty. Oba plány se shodovaly v tom, že je třeba jednat s Německou demokratickou republikou jako s rovnocenným partnerem.

Deutschlandplan SPD se ocitnul hned po svém zveřejnění pod palbou kritiky vládnoucí CDU/CSU. Ta mu vytýkala absenci jakéhokoliv propojení mezi uvolněním a postupným politickým sjednocováním Německa, dále že provedení plánu by znamenalo uznání „vlády z Pankowa“⁹ jako rovnoprávné a v neposlední řadě vyjádřila i přesvědčení, že paritně složené gremium by se vinou naprosto odlišných názorů na pojmy jako demokracie, svoboda a lidská práva nemohlo dobrat žádného kompromisu. V rámci kritiky zazněla i následující věta: „Celkově se vládní kruhy diví, že po rozhovorech předsedy SPD Ollenhauera, profesora Schmida a poslance Erlera s Chruščovem a po zjištěních, která přitom museli získat o pravých cílech Moskvy, přesto předkládají veřejnosti plán SPD v takové podobě.“¹⁰ CDU zde narážela například na cestu Carla Schmida do Moskvy v březnu 1959, dojmy z níž shrnul Schmid následujícím způsobem: „Od roku 1949 se vytvořil takový stav, ve kterém se naprosto minimalizovala pravděpodobnost v dohledné době uskutečnit znovusjednocení, ať už v národním či mezinárodním rámci.“¹¹ Kritika ale nepřicházela jen z vládních kruhů, nýbrž i z vlastních řad. Proti *Deutschlandplanu* se vyslovil především vedoucí parlamentní frakce SPD Karl Mommer. Ten Wehnerovi vytýkal, že téměř přistoupil na Ulbrichtovy plány konfederace. Podle něj by se naopak měla SRN proti plánům NDR ostřeji vymezit. Své připomínky sice Mommer nakonec nepodal frakci ke schválení, ale zastáncům plánu se přesto již nepodařilo před Ženevskou konferencí vyvolat v Bundestagu zahraničně-politickou debatu.¹²

Především druhou část plánu SPD kritizoval i tehdejší starosta Západního Berlína Willy Brandt. Upozorňoval, že zvláště situace v Berlíně si žádá naprosto srozumitelné formulace, které v plánu postrádá. Vyjádřil také pochybnosti, že by mohl takový proces proběhnout tak rychle, protože si nedovedl představit, že by to SSSR dovolil.¹³ Brandt se vůbec již několik let zasazoval o změnu kurzu SPD v zahraniční politice. Již v padesátých

⁹ Pankow je čtvrť ve východním Berlíně, kde bylo od r. 1949 sídlo hlavy státu NDR. V SRN se toto jméno užívalo jako synonymum pro vládu NDR.

¹⁰ 20. 3. 1959: *Deutschland-plan der SPD – kritische Stellungnahme der Bundesregierung*. In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962*. Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 2390.

¹¹ Viz např. Lehmann, H. *Öffnung nach Osten : Die Ostreisen Helmut Schmidts und die Entstehung der Ost- und Entspannungspolitik*. Bonn : Neue Gesellschaft, 1984; s. 118

¹² Schwarz, H. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 3, Die Ära Adenauer : Epochenwechsel : 1957-1963*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1983; s. 201.

¹³ Brandt, W. *Berliner Ausgabe. Band 3, Berlin bleibt frei. Politik in und für Berlin 1947-1966*. bearbeitet von Siegfried Heimann; Bonn : Dietz; 2004; s. 50.

letech uvažoval, jak překonat německou imobilitu ve východní politice a *Deutschlandpolitik*. Nevyslovoval se sice otevřeně pro uznání hranice na Odře a Nise, ale nepřímou tak uvažoval. Na jednom ze sjezdů SPD v padesátých letech se vyjádřil, že je pro „znovusjednocení Němců tam, kde teď žijí.“¹⁴ Celé SPD potom vytýkal, že nemá vlastní koncepci zahraniční politiky a jen reaguje na tu Adenauerovu.¹⁵ V roce 1954 volal po flexibilní politice vůči SSSR, protože podle jeho názoru ani „politika velkých slov“ ani „politika zhyponotizovaného králíka“ ničemu nepomůže. Při sjednocení Německa totiž podle Brandta nešlo o uznání NDR, ale o praktické formy spolupráce a dialogu. „Koexistence“ navrhovaná Chruščovem pro něj přinášela na jedné straně možnost mírového řešení konfliktů, ale na straně druhé s sebou nesla posílení diktatury v NDR.¹⁶ Kvůli ohrožení Berlína si přál „hradní mír“ mezi CDU a SPD, protože byl přesvědčen, že Berlín je možné zachránit jen spoluprací se Západem a spolkovou vládou a sám jako předzvěst pozdějších událostí vytvořil v Berlíně velkou koalici.¹⁷ Pronesl, že „v berlínské otázce sedí berlínský senát a spolková vláda na jedné lodi.“¹⁸

K Brandtovi se postupně začala přiklánět stále větší část SPD, až nakonec Herbert Wehner zůstal v podstatě jediným zastáncem březnového *Deutschlandplanu*.¹⁹ Pod tíhou změn v SPD, vrcholících v podobě programu strany z Bad Godesbergu však musel nakonec kapitulovat i on, aby ve straně nezůstal v izolaci. Změny podle A. Ashkanasiho kromě sílení Brandtova křídla zapříčinil i tlak Chruščovova ultimáta a podle J. Hütterera i úsilí SPD o možnost koalice s CDU/CSU.²⁰

Do roku 1960 vstoupila SPD s heslem „Společnost především v zahraniční politice – také již v předvolebním boji“²¹ Pro společnou zahraniční politiku se po ztroskotání vrcholné konference čtyř velmocí v Paříži vyjádřil i Konrad Adenauer²², a tak v květnu 1960 v rozhovoru pro *Süddeutsche Zeitung* mluvil o společné zahraniční politice již i Herbert Wehner. Uvedl, že by zahraniční politika měla být v národním zájmu s ohledem na

¹⁴ tamtéž, s. 44.

¹⁵ tamtéž, s. 45.

¹⁶ *Berliner Ausgabe. Band 3*, s. 46.

¹⁷ Stalo se tak přesto, že SPD v berlínských volbách zvítězila s takovým náskokem, že Brandt mohl vládu sestavit sám.

¹⁸ *Berliner Ausgabe. Band 3*, s. 51.

¹⁹ I když na jeho vypracování se podíleli např. i Helmut Schmidt či Fritz Erler.

²⁰ Lehmann, H. *Öffnung nach Osten*. s. 117.

²¹ Schwarz, H. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 3, Die Ära Adenauer : Epochenwechsel : 1957-1963*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1983; s. 203.

²² Adenauer se vyjádřil, že je pro společnou zahraniční politiku jen v případě, že bude SPD souhlasit s politikou vlády - viz 25. 5. 1960: Adenauer erklärt gemeinsame Aussenpolitik nur dann für möglich, wenn sich die SPD zur Aussenpolitik der Bundesregierung bekennt. In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962*. Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 2651.

rozdělení Německa co nejméně součástí volebního boje. Dále potom, že SPD jako celek neodmítá NATO, že je to pouze záležitost jednotlivců, přestože se strana dříve bála, že to ohrozí sjednocení. Zda bude Německo součástí NATO i po sjednocení by se pak mělo rozhodnout podle mezinárodního práva.²³ Konečně 30. června pak pronesl Wehner v parlamentu svou slavnou řeč, ve které se zřekl *Deutschlandplanu* a přihlásil se ke společné zahraniční politice a západnímu obrannému společenství. Současně také uznal, že izolované řešení německé otázky není možné. Spolupráci mezi SPD a vládou charakterizoval Wehner takto: „Není pochyb o tom, že spolková vláda ví více, než může vědět opozice. Ale my nechceme (...) měnit role nebo kompetence vlády a opozice. Nejde o to, že bychom snad chtěli vládě vnucovat politiku sociálních demokratů (...), nejde však ani o opak, jde o to, se o tom dorozumět, co dělat, když nastane to či ono a o co – asi dlouhodobě – musí být usilováno a co musí být učiněno, aby byly německé otázky vneseny do mezinárodních jednání nebo tam udrženy.“ Svou řeč, která byla oceněna potleskem celého pléna zakončil Wehner slovy: „Rozdělené Německo (...) nemůže snést nesmiřitelně zneprátelené křesťanské a sociální demokraty.“²⁴

Jednotu vlády a opozice v *Deutschlandpolitik* výslovně požadoval i Fritz Erler, když prohlásil: „V této nebezpečné situaci (...) je nezbytný společný postup demokratických sil ve svobodné části Německa bez ohledu na to, která strana vládne a která ne.“²⁵

Opuštění *Deutschlandplanu* tedy přineslo SPD zásadní změnu ve formě opuštění přísné opozice proti CDU/CSU především v zahraniční politice. Pod vlivem nově se prosazující generace politiků tak pomalu začal vznikat nový a realističtější koncept východní politiky.

2.3 Zpráva Wenzela Jaksche ze 14. června 1961

Zajímavou událostí na parlamentní půdě se stalo rozhodnutí zahraničního výboru prezentované poslancem zpravodajem Wenzelem Jakschem 14. června 1961. Jakschova postava je nám známá z československé první republiky, kde byl poslancem za DSDAP²⁶, a

²³ 25. 5. 1960: Adenauer erklärt gemeinsame Aussenpolitik nur dann für möglich, wenn sich die SPD zur Aussenpolitik der Bundesregierung bekennt. s. 2651.

²⁴ 01.07.1960: Aussenpolitische Regierungserklärung und Debatte im Bundestag. In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962*. Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Sieglar, 2000. s. 2664.

²⁵ Haftendorn, H. Wurzeln der Ost- und Entspannungspolitik der Sozial-Liberalen Koalition. In Ehmke, H. a kol. (eds.). *Zwanzig Jahre Ostpolitik : Bilanz und Perspektiven*. Vyd. 1. Bonn : Neue Gesellschaft, 1986. s. 18.

²⁶ Plný název strany zněl Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei. Šlo o německou sociálně demokratickou stranu v československé první republice.

také z londýnského exilu. Jeho zpráva vyzývá za prvé k takové východní politice, která by vedla k německému znovusjednocení: „Vyzýváme spolkovou vládu, aby vedla společně se svými spojenci východní politiku, jejímž cílem bude znovuvytvoření svobodného celoněmeckého státu...“²⁷ a za druhé k normalizaci vztahů s východoevropskými státy: „(...) by měla vláda využít jakoukoli nabízející se možnost dospět bez obětování životně důležitých německých zájmů k normalizaci vztahů mezi SRN a východoevropskými státy, usilovat o další budování stávajících vztahů s těmito státy v hospodářské, humanitární, duševní a kulturní oblasti...“²⁸ Co se týče Polska, Jaksch zmínil potřebu zohlednit otázky minulosti: „(...) při utváření vztahů s Polskem přihlídnout k zvláštním psychologickým zátěžím německo-polského vztahu...“²⁹ a z pochopitelných důvodů zde mluví také o potřebě hájit práva vyhnaných Němců: „(...) vůči státům, které deportovaly své německé menšiny nebo mají pod dočasnou správou německá území při případném vytváření úředních kontaktů vždy uplatňovat náležité mezinárodně-právní výhrady.“³⁰ Jaksch zde tedy definoval oblasti, ve kterých by se mohly vztahy se státy východní Evropy rozvíjet, ale jako zástupce „vyhnaných“ Němců pochopitelně musel zmínit určité hranice, za které pro něj nebylo možné zajít. Této jakési „první vlaštovce“ aktivní východní politiky na parlamentní půdě se dostalo souhlasu všech parlamentních frakcí, i když ještě na nějakou dobu k žádným konkrétním činům nedošlo, na což měly do značné míry vliv události příštího měsíce, tedy srpna 1961.

2.4 Stavba Berlínské zdi a s ní spojené změny

Jedním z nejvýraznějších stimulů pro novou východní politiku byla bezesporu stavba berlínské zdi v srpnu 1961. Není úkolem této práce analyzovat příčiny druhé berlínské krize, ale shrňme alespoň stručně události jí předcházející. V červnu 1961 na schůzce s novým americkým prezidentem J. F. Kennedym ve Vídni opakoval Chruščov berlínské ultimátum. To vyvolalo v SRN tísnivou atmosféru, protože Německo pocítilo silněji než kdy dříve, jak hodně je závislé na USA. Vedlo to například až k tomu, že prezident Bundestagu Gerstenmaier připustil, že politický a vojenský status sjednoceného

²⁷ 14. Juni 1961: Erklärung des Abg. Jaksch (SPD) im 3. deutschen Bundestag. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 6, 1. Januar bis 11. August 1961. 2. Halbband (1.6.-11.8.1961)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1975. s. 894.

²⁸ tamtéž, s. 895.

²⁹ tamtéž

³⁰ tamtéž

Německa by mohl být dojednáán již v rámci mírových jednání, tedy ještě před německým znovusjednocením, což CDU/CSU do té doby zásadně odmítala. Nicméně poté vláda poslala do Moskvy opět odpověď³¹ ve starém duchu.³² Na počátku srpna 1961 formuloval Kennedy tzv. Three Essentials ohledně Západního Berlína³³ : a) Nesmí být podniknuto nic proti přítomnosti západních mocností v Berlíně; b) Nesmí být zabráněno volnému provozu mezi Západním Berlínem a SRN; c) Musí být zachováno hospodářské spojení Západního Berlína se SRN. Moskva již v té době ztratila reálnou šanci na ovládnutí celého Berlína, aniž by riskovala nukleární konflikt. Izolování západní části Berlína však bylo existenční nutností pro NDR. A tak nechala Moskva postavit kolem západních sektorů německého hlavního města zeď, aniž by tím porušila Kennedyho „Three Essentials.“ Tak to také chápali Američané , když ústy státního tajemníka Deana Ruska charakterizovali událost jako postup, který je v pravomoci SSSR, a i když formálně se jedná o porušení čtyřvelmocenského statusu Berlína, tak USA nebudou podnikat nic, co by vedlo ke zvýšení napětí.³⁴ To však vyvolalo zlost v SRN, ze které pramenilo v první řadě zhoršení vztahů se Spojenými státy a příklon k evropskému sousedovi Francii, ale stal se z toho také stimul, aby si SRN vytvořila vlastní méně závislý koncept své východní politiky.

Přesto se v západoněmecké SPD nepodařilo vytvořit nový, většinou odsouhlasený koncept východní politiky a *Deutschlandpolitik* až do sjezdu strany v Dortmundu v roce 1966. Po druhé berlínské a hlavně kubánské krizi panoval v SPD především pod vlivem Fritze Erlera strach z mezinárodní izolace SRN, když nebude jednat v souladu s všeobecnou tendencí, která v této době nebyla příliš ve znamení uvolňování ve vztazích mezi Východem a Západem. Současně se vedení SPD obávalo, že by mohlo být straně vytýkáno, že se propagací uvolňování snaží využít k vlastnímu prospěchu. V bonnské SPD tedy zůstaly základní pozice v *Deutschlandpolitik* prozatím nezměněné – cílem bylo v první řadě znovusjednocení, dále snaha o izolaci NDR v souladu s politikou vlády a doporučeními USA a konečně, že otázka hranic bude řešena až v mírové smlouvě.³⁵

Lze tedy říci, že nová východní politika SPD vznikla v Berlíně. Západoberlínský starosta Willy Brandt si uvědomoval, že Západ v čele s USA již nepovažuje sjednocení Německa v dohledné době za možné, a proto chtěl najít způsob, jak alespoň zabránit tomu,

³¹ Šlo o nótu, kterou SSSR zaslal vládě SRN v březnu 1961.

³² Besson, W. *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik : Erfahrungen und Massstäbe*. München : Piper, 1970. s. 259-260.

³³ Kennedyho „Essentials“ byly formulovány např. v komuniké NATO z 10. května 1961 – viz např. Bahr, E. *Zu meiner Zeit*. München : Blessing, 1996. s. 129.

³⁴ Besson, W. *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik : Erfahrungen und Massstäbe*. s. 265.

³⁵ Haftendorn, H. *Wurzeln der Ost- und Entspannungspolitik der Sozial-Liberalen Koalition*. s. 19.

aby se obyvatelé ve dvou částech Německa vzájemně odcizovali. Kromě toho i Spojené státy očekávaly od Spolkové republiky, že bude sama vyvíjet snahu o zlepšení vztahů s východoevropskými státy bez předchozích pokroků v německé otázce, což Brandta do značné míry ujišťovalo o pravdivosti jeho úvah.³⁶ Začal tedy nejprve usilovat o to, aby novou berlínskou zeď učinil propustnou. Toto byl zásadní faktor, kvůli kterému se jeho pojetí východní politiky lišilo od pojetí jednak spolkového ministra zahraničí Gerharda Schrödera, kterého SPD v jeho krocích do značné míry podporovala a za druhé i od pojetí většiny zástupců bonnské SPD.

Gerhard Schröder se stal ministrem zahraničí po volbách téměř bezprostředně následujících po stavbě berlínské zdi. Již od roku 1962 uvažoval o určité formě zastoupení v zemích východního bloku, v čemž se dostával do sporu s některými spolustraníky³⁷ a naopak byl podporován vicekancléřem za FDP Erichem Mendem. Otázkou pro něj bylo, jakou formou takové zastoupení realizovat, aniž by porušil Hallsteinovu doktrínu. Schröder našel řešení ve vytvoření tzv. obchodních misí. První zastoupení SRN vzniklo v roce 1963 v Polsku, dále pak v Rumunsku a v Maďarsku, na jaře 1964 potom v Bulharsku. S Československem se mu vytvoření obchodní mise vyjednat nepodařilo. Přes tento dílčí nezdar tak Gerhard Schröder podnikl fakticky první krok k politické přítomnosti SRN ve státech východní Evropy. Podle Schrödera mělo zlepšení vztahu SRN s východoevropskými zeměmi překonat německé rozdělení. Aplikoval tak to, co Zbigniew Brzezinski nazval „teorií dvojích kleští.“ Tato teorie spočívala v tom, že ze strany Západu se bude rozlišovat mezi vztahem k NDR a ostatním státům sovětského bloku. Takový postup měl přinést za prvé izolaci východního Německa a za druhé přiblížení ostatních států.³⁸ Proto se také v důsledku Schröderovy politiky zhoršily vztahy mezi SRN a SSSR, protože Moskva viděla v takovém postupu nebezpečí.

Brandtův koncept byl podobný, ale oproti Schröderovi v něm hrály důležitou roli i kontakty s druhým německým státem. Brandt opět začal používat pojem koexistence, ale chtěl jej naplnit novým obsahem. Vyjádřil to ve svém projevu, který přednesl v říjnu 1962 na Harvardské univerzitě a který nazval *Koexistence – nutnost k odvaze*. „Potřebujeme hledat formy, které překryjí a prostoupí dnešní bloky. Potřebujeme tolik bodů dotyku a tolik

³⁶ *Berliner Ausgabe. Band 3, s. 56.*

³⁷ Proti Schröderovi stáli v CDU/CSU například jeho předchůdce ve funkci ministra zahraničních věcí Heinrich von Brentano, který se stavěl proti jakémukoliv „proděravění“ Hallsteinovy doktríny a ve Schröderových plánech viděl ohrožení západní orientace SRN, nebo Hans Graf Huyn, který upřednostňoval vytvoření společné východní obchodní politiky v rámci EHS. Viz Besson, W. *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik*. s. 330.

³⁸ Besson, W. *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik*. s. 335.

smysluplné komunikace, kolik to jen jde. (...) Tolik společných projektů s komunistickým Východem, kolik je možné, tolik výměny vědců a studentů, kolik to v současnosti jde – Západ se kvůli tomu nemusí ničeho bát. Po teoriích zatlačování a zadržování teď teorie transformace.”³⁹ Brandt současně vycházel z pevné zakotvenosti SRN v západním bloku a často zdůrazňoval primární důležitost vztahu s USA. Na německé politické scéně se po berlínské krizi vyprofilovaly dva tábory, tzv. gaullisté a atlantické. Brandt, ač si de Gaulla jako člověka vážil, tak si přesto uvědomoval, že Francie není schopna nahradit USA. Brandtův poradce Egon Bahr se o tom vyjádřil takto: „Vše, co prohlubuje naše přátelství s Francií, je dobré. Vše, co prohlubuje naše přátelství s USA, je lepší. Musíme si ujasnit priority, dokonce i když doufáme, že nebudeme postaveni před volbu.”⁴⁰ Na sjezdu SPD v květnu 1962 v Kolíně nad Rýnem se v podobném duchu vyjádřil sám Brandt: „SRN musí udržovat a dále rozvíjet důvěru v USA, k tomu není žádná alternativa. V západním společenství musí SRN podporovat slučující síly.“ Ve své řeči také zdůraznil potřebu aktivní německé politiky v uvolňování a potřebu přesvědčit spojence, že obnovení německé jednoty zmenší a nikoliv zvětší napětí mezi východem a Západem: „Naše role v západním společenství se nesmí omezit na pouhé stálé souhlas (...) musíme vystupovat s vlastními návrhy a připomínkami (...) jen tak si získáme důvěru svých přátel a vytvoříme si nové. Musíme 1. vytvořit vlastní návrhy (...) Musíme být lokomotivou a ne brzdou. BRD musí ztratit odér, že chce ze konfliktu mezi Západem a Východem profitovat. Ve skutečnosti je zmírnění napětí nejdůležitějším předpokladem k uskutečnění našeho práva na sebeurčení (...) Znovusjednocení je možné vidět realisticky pouze v souvislosti se změnou vztahu mezi Západem a Východem. 2. Proto musíme podporovat všechny snahy, které by mohly přinést pokrok v kontrole a omezení zbrojení.“ Dále pak upozornil na nutnost zabránit vzájemnému odcizení mezi obyvateli dvou německých států: „Musíme též postupovat v otázce vnitroněmeckého obchodu – bez vášně, chladně, ale ne negativně. Kdyby se německý národ vyrovnal s rozdělením, pak by s ním a v něm znovu nebylo něco v pořádku.“ Konečně pak z pozice své funkce starosty Západního Berlína upozornil na důležitost jeho udržení: „Co

³⁹ Originál Brandtovy přednášky ve zkrácené verzi viz 2. Oktober 1962: Aus einem Vortrag des Regierenden Bürgermeister von Berlin, Brandt, in der Harvard-Universität in Cambridge. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 8, 1. Januar bis 31. Dezember 1962. 2. Halbband (1.7-31.12.1962)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1977. s. 1151-1155. Tato citace byla použita v Bender, P. *Neue Ostpolitik*. s. 124 či v Bahr, E. *Zu meiner Zeit*. s. 149.

⁴⁰ *Berliner Ausgabe. Band 3*, s. 57.

by bylo se SRN bez Berlína? Je to jako vztah mezi srdcem a krevním oběhem. SRN bez Berlína, to by znamenalo konec německého nároku na sebeurčení.“⁴¹

2.5 Řeč Egona Bahra v Tutzingu

Za přelomovou je považována řeč Brandtova poradce Egona Bahra, kterou pronesl na evangelické akademii v Tutzingu a poprvé v ní použil slovní spojení, které se později stalo symbolem nové východní politiky, *Wandel durch Annäherung*.⁴² Dá se říci, že Bahrova řeč myšlenkově navazovala na Brandtův harvardský projev. Uvedl zde také zásadní skutečnosti, z nichž některé se podařilo prosadit o tři roky později na dortmundském sjezdu SPD a podle kterých o šest let později začaly vznikat smlouvy SRN se státy sovětského bloku.

Na začátku své řeči Bahr upozornil na propojenost berlínské a německé otázky s celým konfliktem mezi Východem a Západem: „Přirozeně se musí vycházet z toho, že nejen berlínský problém se nedá vyřešit izolovaně, ale že i německý problém je jen částí konfliktu Východu se Západem.“⁴³ Dále pak vyslovil myšlenku, která se později stala jednou z klíčových při realizaci nové východní politiky na počátku 70. let, tj. že nejde postupovat proti vůli Moskvy: „Předpoklady ke znovusjednocení jdou tvořit jen se Sovětským svazem. (...) SSSR si nenechá vyrvat Zónu za účelem posílení západního potenciálu. Ta musí být transformována se souhlasem Sovětů.“⁴⁴

Bahr také upozornil na zajímavou skutečnost, že SRN v rámci rozdělení agend mezi svá ministerstva de facto uznává NDR jako zahraničí: „Sjednocení je zahraničně politickým problémem. To sice odporuje mnoha rezolucím, ale odpovídá to reálné situaci, když ve spolkové vládě kompetencemi ohledně tohoto komplexu nedisponuje ministerstvo pro celoněmecké otázky, nýbrž ministerstvo zahraničí. Nikdo nepřišel z tohoto důvodu na myšlenku, že toto resortní rozdělení možná znamená uznání takzvané NDR.“⁴⁵

⁴¹ Originál Brandtova projevu z kolínského sjezdu SPD viz 27. Mai 1962: Aus der Rede des Regierenden Bürgermeister von Berlin, Brandt, auf dem Parteitag der SPD in Köln. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 8, 1. Januar bis 31. Dezember 1962. 1. Halbband (1.1-30.6.1962)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1977. s. 578-583.

⁴² Do češtiny lze tento výraz přeložit nejlépe asi jako *změna prostřednictvím přiblížení*.

⁴³ 15. Juli 1963: Vortrag des Leiters des Presse- und Informationsamtes des Landes Berlin, Bahr, in der Evangelischen Akademie Tutzing. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 9, 1. Januar bis 31. Dezember 1963. 2. Halbband (1.7-31.12.1963)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1978. s. 572.

⁴⁴ 15. Juli 1963: Vortrag des Leiters des Presse- und Informationsamtes des Landes Berlin, Bahr, in der Evangelischen Akademie Tutzing. s. 572.

⁴⁵ tamtéž

Podobně jako Brandt také volá i Egon Bahr po aktivní německé politice, která by měla být realizována postupně: „Změna poměrů mezi Východem a Západem, (...) by měla vést ke změně statu quo, ten se ale v blízké budoucnosti nezmění.(...) dosavadní politika tlaku a protitlaku přinesla jen ztuhnutí statu quo. (...) Prvním závěrem je, že (...) by Německo mělo rezignovat na politiku (...) ve stylu *všechno nebo nic*.⁴⁶ (...) Dnes je jasné, že (...) sjednocení je proces s mnoha kroky a zastávkami.“⁴⁷

V nejobsáhlejší části projevu potom popisuje způsob, jakým by podle něj měla SRN přistupovat k NDR a v čem spočívá rozdíl mezi NDR a ostatními státy východní Evropy: „Zóna je v politickém vývoji zaostalejší než Polsko, Maďarsko, nebo SSSR. Ulbricht se mohl udržet ne ačkoli, ale právě proto, že je poslední stalinista. (...) Právě proto, že se jedná o část rozděleného národa naráží zde, jinak než v Polsku nebo SSSR, sociální a hospodářské požadavky na politické a národní.“⁴⁸ Podle Bahrova názoru nemělo smysl přerušovat veškerá hospodářská spojení mezi dvěma německými státy, protože by to s sebou přineslo posílení východoněmeckého režimu a též mohlo ohrozit Západní Berlín: „Je iluzí věřit, že hospodářské potíže by mohly vést k pádu režimu. (...) zvyšující se napětí posílí Ulbrichta a prohloubí rozdělení. (...) takový postoj nezohledňuje situaci Berlína.“⁴⁹

Dále se Bahr snaží vysvětlit, že pod prahem mezinárodně právního uznání existuje ještě široký prostor a upozorňuje na důležitost komunikace s druhou částí Německa: „Samozřejmě a nikým nezpochybňované odmítání uznat Zónu jako právoplatný stát nás nesmí ochromit.“⁵⁰ Jmenuje zde řadu příkladů, kterými dokazuje, že Spolková republika NDR fakticky uznává. Například, že policie SRN neopětuje střelbu na uprchlíky z NDR a že „nikdo se zatím neodvážil říct, že toto je nejbrutálnější forma uznání.“ Konečně Hallsteinovu doktrínu definuje jako „negativní formu uznání.“

Cílem Bahrova projevu bylo naznačit, že již neexistuje cesta, jak zařídit v blízké době zhroucení režimu v NDR, a proto že jediné co zatím může SRN dělat, je snažit se ulehčit život lidem zde žijícím řešením praktických otázek: „Hospodářskými vztahy se nenechá komunistický režim změnit ve svém charakteru. (...) Nám jde především o lidi a o vyčerpání všech myslitelných a zodpovědných pokusů zlepšit jejich situaci. Materiální zlepšení musí mít uvolňující účinek v Zóně. (...) Někdo by mohl říci, že režim tím bude

⁴⁶ Politikou ve stylu „všechno nebo nic“ rozuměl Bahr především trvání vlády SRN na tom, že prvním místě musí být svobodné volby v celém Německu.

⁴⁷ 15. Juli 1963: Vortrag des Leiters des Presse- und Informationsamtes des Landes Berlin, Bahr, in der Evangelischen Akademie Tutzing. s. 572-573.

⁴⁸ tamtéž, s. 573.

⁴⁹ 15. Juli 1963: Vortrag des Leiters des Presse- und Informationsamtes des Landes Berlin, Bahr, in der Evangelischen Akademie Tutzing. s. 573.

⁵⁰ tamtéž, s. 574.

podpořen, ale já jsem zkusil rozvinout myšlenku, že neexistuje žádná praktikovatelná cesta přes zhroucení režimu. Já vidím jen úzkou cestu ulehčování lidem po tak homeopatických dávkách, aby tím nehrozilo nebezpečí revolučního převratu, který by nutně vyvolal sovětský zásah.“⁵¹ Bahrův předpoklad byl, že „když začne mít východ problémy s blahobytem, jeho ideologie se scvrkne.“⁵² Na konci své řeči vysvětluje význam pojmu *Wandel durch Annäherung*: „Řekli jsme, že zeď je znakem slabosti.(...) Otázkou je, (...) zda to můžeme využít k rozptýlení hranic a zdi, protože riziko je snesitelné. To je politika, kterou můžeme nazvat: Změna prostřednictvím přiblížení. Myslím, že můžeme mít tolik sebevědomí, abychom mohli tuto politiku bez iluzí sledovat (...), protože jinak musíme čekat na zázrak, a to není žádná politika.“⁵³

Přestože Bahr podle svých slov jen „konkretizoval Brandtovy myšlenky“, reakce na jeho projev byla silnější, než čekal. Východoněmecký ministr zahraničí označil Bahrovu *Změnu prostřednictvím přiblížení* za „agresi v plstěných pantoflích.“ Od berlínské CDU se mu dostalo výtek, že všechna politika musí být v souhlasu s Bonnem a západními spojenci. Herbert Wehner označil Bahrovu myšlenku za „bláznovství“ a celkem vtipně za „ba(h)rer Unsinn.“⁵⁴ Dokonce i berlínská SPD se od projevu distancovala a označila jej za osobní názor. A tak téměř jediným, kdo jej ohodnotil kladně, byl liberální novinář K. H. Flach z Frankfurter Rundschau, který se vyjádřil takto: „Zde pronesl v čase duševní sterility někdo řeč, která nabízí výchozí bod pro malý krok kupředu poté, co jsme v německé otázce roky pochodovali dozadu...“⁵⁵

Snaha Egona Bahra pohnout se ve vztahu k NDR z místa tedy narazila na tvrdý odpor a podle jeho vlastních slov nebylo daleko od jeho „vyřazení“ z aktivního politického života: „Kdyby nade mnou Brandt nedržel ochrannou ruku, stal bych se znovu novinářem a pojem, který se stal synonymem konceptu východní politiky, by zmizel z diskuse.“⁵⁶

2.6 První vlaštovka - *Passierscheinabkommen*

Protože tedy nové „experimenty“ na spolkové úrovni nebyly v této době realizovatelné, pokusil se je Brandt aplikovat na berlínském poli. Přesto bylo potřeba

⁵¹ tamtéž, s. 575.

⁵² Bahr, E. *Zu meiner Zeit*. s. 157.

⁵³ 15. Juli 1963: Vortrag des Leiters des Presse- und Informationsamtes des Landes Berlin, Bahr, in der Evangelischen Akademie Tutzing. s. 575.

⁵⁴ Výraz lze přeložit jako „holý nesmysl.“

⁵⁵ Bahr, E. *Zu meiner Zeit*. s. 158.

⁵⁶ tamtéž, s. 159.

postupovat velmi opatrně, protože sebemenší náznak jednání s NDR jako se státem mohlo ohrozit Brandtovo postavení ve straně a tím i prosazení jeho myšlenek. Komunikace s představiteli NDR by pravděpodobně nebyla uskutečnitelná ani v případě, kdyby v Západním Berlíně po volbách v únoru 1963 zůstala vláda velké koalice. Podle Egona Bahra nebyla aktivní východní politika, jak si ji on představoval, ve velké koalici možná - ani v Berlíně ani v Bonnu.⁵⁷ Proto bylo důležité vytvoření první koalice s FDP, podobně jako o šest let později na spolkové úrovni.

O postoji berlínské CDU svědčí např. situace z roku 1962, kdy probíhaly rozhovory Brandta s pracovníkem sovětského velvyslanectví v Berlíně Beletzkim, na základě kterých bylo dohodnuto setkání Brandta s Chruščovem ve Východním Berlíně. Proti tomu nic nenamítali západní spojenci, ani bonnská SPD, kancléř Adenauer se k tomu nevyjádřil. Přesto berlínská CDU dala najevo, že pokud k takovému setkání dojde, tak vystoupí z koalice. Willy Brandt si to nedovolil riskovat a schůzka se tak neuskutečnila.

Hlavní otázkou pro starostu a jeho okolí se tedy stalo, jakým způsobem komunikovat s NDR. NDR již od podzimu 1962 vysílala západoberlínskému senátu signály, že má zájem o rozhovory, Willy Brandt se již v lednu 1962 vyjádřil, že je bez výhrad připraven komunikovat s úřady NDR, aby zajistil přinejmenším omezený kontrolovaný pohyb osob mezi Západním a Východním Berlínem⁵⁸, ale skutečně se věci začaly hýbat až na konci roku 1963, když se starosta Brandt rozhodl, že bude jednat přímo s vládou NDR. Problémem bylo, že Západní Berlín a NDR pro sebe navzájem oficiálně neexistovaly a tudíž se nedaly tyto termíny v jednání používat. Ze strany Západního Berlína nepřipadal v úvahu ani termín *Zóna*, který se v SRN pro východní Německo běžně užíval. Egon Bahr nakonec vymyslel pro NDR pojmenování *druhá strana*, východní Němci pak Západní Berlín jmenovali jako *Berlín (Západ)*. Západoberlínská strana pak v zájmu vazeb na SRN musela usilovat o to, aby dohoda neměla charakter mezinárodní smlouvy, druhá strana naopak demonstrovala svůj oficiální názor, že Západní Berlín podléhá její suverenitě, tím, že návrhy Senátu přijímala na poštovním úřadě. Hlavním vyjednávačem Západního Berlína byl jmenován senátor Horst Korber z SPD. Nakonec se po jednáních, která probíhala v prosinci 1963, podařilo umožnit obyvatelům Západního Berlína zažádat o propustky do východního sektoru a ve dnech 19. 12. 1963 až 5. 1. 1964 tak navštívit své příbuzné žijící „za zdí“. Této možnosti využilo téměř 800 000 Berlíňanů⁵⁹, kteří vykonali

⁵⁷ Bahr, E. *Zu meiner Zeit*. s. 165.

⁵⁸ *Berliner Ausgabe*. Band 3, s. 60.

⁵⁹ Bender, P. *Neue Ostpolitik*. s. 128.

1 200 000 návštěv. Pro Brandta se z toho stal na domácím poli obrovský úspěch, ale především dokázal, že lze i se zástupci „Zóny“ dosáhnout shody ohledně řešení praktických otázek a tudíž že „je v *Deutschlandpolitik* možné nejen mluvit, ale také jednat.“⁶⁰

Egon Bahr ve své biografii poukazuje na to, že při realizaci prvního *Passierscheinabkommen* byla vyzkoušena v praxi celá filosofie východní politiky. Funkčnost nového principu obhájuje větou „Bilance byla jasná: Úspěchu pro lidi může být dosaženo jen s režimem druhé strany.“⁶¹

2.7 Dortmundský sjezd SPD v červnu 1966

Jednou z nejzásadnějších událostí, která přivedla SPD jako celek ke změně k aktivnější východní politice, se stal sjezd strany v Dortmundu, který proběhl ve dnech 1. až 5. června roku 1966. Situace ve vedení SPD se částečně změnila, když v prosinci roku 1963 zemřel předseda strany Erich Ollenhauer a novým předsedou byl zvolen v únoru 1964 Willy Brandt. Od této doby ve straně vedoucí úlohu plní tzv. „Trojka“, tedy Brandt jako předseda, Fritz Erler jako předseda parlamentní frakce a Herbert Wehner, který řídil organizaci strany.⁶² Kromě toho se později začíná prosazovat i Helmut Schmidt.

Význam dortmundského sjezdu plyne hlavně z obsahu projevu dvou řečníků, a to předsedy strany Willyho Brandta a právě výše jmenovaného, tehdejšího místopředsedy parlamentní frakce, Helmuta Schmidta. Oba se shodli především na tom, že odpovědnost čtyř velmocí již německé znovusjednocení jen těžko zařídí, a tudíž se musí snažit sama Spolková republika. Sjezd byl zároveň dosti ovlivněn probíhajícími rozhovory s Německou demokratickou republikou o „výměně řečníků.“⁶³

2.7.1 Referát Willyho Brandta

První referát přednesl Willy Brandt a hned na začátku vyjádřil svůj názor na řešení německé otázky a jeho dosavadní průběh. Upozornil na skutečnost, že znovusjednocení

⁶⁰ *Berliner Ausgabe. Band 3*, s. 61.

⁶¹ Bahr, E. *Zu meiner Zeit*. s. 164.

⁶² Müller, S., Potthoff, H. *Kleine Geschichte der SPD: Darstellung und Dokumentation 1848-1990*. Vyd. 7. Bonn: Dietz, 1991. s. 217; Sám Willy Brandt, ač tehdy ještě nebyl předsedou strany, byl již v roce 1961 kandidátem SPD na kancléře.

⁶³ Soell, H. *Helmut Schmidt: 1918-1969: Vernunft und Leidenschaft*. Vyd. 2. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2004. s. 518.

Německa nebude možné bez určitých ústupků: „Mírové ustanovení (...) bude vyžadovat oběť. Tuto oběť bude svět vnímat jako mezinárodně-právní cenu za Hitlerem započatou a prohranou válku. (...) Je neúnosné, že 21 let po válce ještě nemáme mírovou smlouvu. Jednání bude jistě trvat roky. Ale někdy se začít musí.“⁶⁴

Dále se Brandt věnoval současné situaci ohledně sjednocení a zdůraznil potřebu změny přístupu, přičemž odmítl návrhy NDR na způsob jeho uskutečnění: „Musí se vždy vycházet z toho, že sebeurčení se nedá dosáhnout jedním aktem, nýbrž jen v průběhu nějakého procesu. Komunistické plány konfederace nikomu neposlouží.“⁶⁵ V duchu svého konceptu politiky „malých kroků“ se vyjádřil o nutnosti většího důrazu na problematiku německo-německých vztahů: „ (...) celoněmeckým otázkám musí být v bonnském kabinetu a vládních strukturách dána stejná váha jako hospodářství nebo bezpečnosti. Při tom jde i o „malé kroky“, které můžeme my sami u nás udělat a které mají význam pro německou jednotu.“⁶⁶ Malými kroky, které „mají význam pro německou jednotu“, myslel Brandt například ulehčení v Berlíně nebo dovolení účasti sportovců z NDR na chystané olympiádě v Mnichově. Model, který preferoval, označil ve svém projevu jako „způsobilé, spořádané a časově omezené soužití obou oblastí“.⁶⁷ Poté prezentoval své návrhy na podobu diskuse s „druhou částí Německa“: „K přípravě řešení německé otázky (...) by se mělo vytvořit něco jako německý poradní sbor.“⁶⁸

Nakonec se Brandt věnoval problematice bezpečnostní politiky, v názoru na niž se do značné míry shodoval s Helmutem Schmidtem, protože sice trval na zachování vztahu s USA, ale (narozdíl od mnohých politiků z CDU/CSU) netrval na spoluvlastnictví jaderných zbraní: „Kdo si přeje smír se SSSR a usiluje o bezpečnostní garance, ten (...) nesmí podkopávat a snižovat NATO, nýbrž jej musí uchovat při životě a naplnit ho novým politickým obsahem. (...) Nemáme žádnou nukleární ctižádostivost; není ani potřeba, aby Německo spoluvlastnilo jaderné zbraně. (...) Pokud bude dosažitelná mezinárodní dohoda o nešíření jaderných zbraní, pak nesmí ztroskotat na Německu, nýbrž to ji musí podporovat.“

⁶⁴ 1. Juni 1966: Aus der Rede des Regierenden Bürgermeisters von Berlin, Brandt, auf dem Parteitag der SPD in Dortmund: Die Lage der Nation. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 12, 1. Januar bis 30. November 1966. 2. Halbband (1.6-31.12.1966)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1981. s. 811-812.

⁶⁵ tamtéž, s. 812.

⁶⁶ 1. Juni 1966: Aus der Rede des Regierenden Bürgermeisters von Berlin, Brandt, auf dem Parteitag der SPD in Dortmund, s. 813.

⁶⁷ tamtéž, s. 812.

⁶⁸ tamtéž, s. 813; Brandt navrhoval, aby v takovém sboru zasedli předsedové stran zastoupených v *Bundestagu*, dále předsedové parlamentních frakcí, kancléř, ministr zahraničních věcí, ministr pro celoněmecké otázky, předsedové příslušných výborů a zástupce Berlína.

⁶⁹ Konečně vyjádřil svůj názor na plánovanou výměnu řečníků s NDR, kterou sice uvítal, ale žádný „přelom“ si od ní nesliboval: „Je nám jasné, že prostřednictvím dvou akcí v Chemnitzu a Hannoveru nezpůsobíme žádný zázrak.“⁷⁰

2.7.3 Řeč Helmuta Schmidta

Řeč Helmuta Schmidta v rámci cyklu přednášek „*Deutschlandpolitik*“ za měnících se podmínek světové politiky“ konaném na dortmundském sjezdu, ač v mnohém podobná řeči Brandtově, šla v některých ohledech ještě dále. Na počátku Schmidt uvedl, že zahraniční politika Spolkové republiky je určena třemi srovnatelně důležitými cíli: a) zachování míru, b) zajištění svobody, c) mírové prosazování práva na sebeurčení celého německého národa. Narozdíl od Brandta, který tvrdil, že národ zůstává „primárním osudovým společenstvím“, však pro Schmidta nebyla *Deutschlandpolitik* jedinou absolutní prioritou.⁷¹ Oba politikové mluvili i o potřebě nové podoby Evropy, která je nutná k německému znovusjednocení. Schmidt vyjádřil názor, že „dnes se dá těžko pochybovat o tom, že mírové sjednocení německého národa bude možné jen v souvislosti se znovuvytvořením Evropy“, přičemž Brandt ale upozornil i na hodnotu samotného národa, když ve svém projevu pronesl: „Vnitřní složení a vědomí národa nejsou podřazené evropskému sjednocení, ale mají stejnou váhu. Národy budou v budoucnosti mizet stejně málo, jako budou odumírat státy.“ V tomto se do značné míry přiblížili konceptu Charlese de Gaulla.^{vice než Gaullisté} Helmut Schmidt však neakceptoval de Gaullovu formulaci Evropy „od Atlantiku po Ural“. Budoucí Evropa by podle něho totiž měla sahát buď jen na polsko-sovětskou hranici, nebo by měla obsahovat i asijskou část SSSR, ale pak by musela přibrat i USA.⁷² Schmidt si uvědomoval také důležitost tzv. jaderného patu, který v šedesátých letech nastal mezi oběma supervelmocemi a který přinesl pro ostatní evropské státy rozšíření možností, jak prosadit své zájmy.⁷³ Vzniklý stav nazval „kooperativní bipolaritou“, která přinesla multipolární a polycentrické rozdělení moci. Podle Schmidta ji zatím využily nejvíce Francie a Rumunsko a nyní nastal čas, aby se své příležitosti chopila i

⁶⁹ 08. 06. 1966: XII. Ordentlicher Parteitag der SPD. In *Deutschland 1949 bis 1999. Mai 1962 - Oktober 1966*. Bd. 4. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Sieglar, 2000. s. 4019.

⁷⁰ 1. Juni 1966: Aus der Rede des Regierenden Bürgermeisters von Berlin, Brandt, auf dem Parteitag der SPD in Dortmund, s. 814; K výměně řečníků nakonec vinou NDR nedošlo.

⁷¹ Soell, H. *Helmut Schmidt*. s. 518.

⁷² tamtéž

⁷³ tamtéž, s. 519.

Spolková republika. Kromě toho s sebou přinesl současný stav i krizi v NATO⁷⁴ a jestli nebude tato krize zažehnána, tak je možné, že Německo bude poprvé od konce druhé světové války nuceno samo od základu koncipovat svoji zahraniční politiku. Současně se Schmidt bál tendencí USA, Velké Británie a Francie stahovat svá vojska z území Spolkové republiky, jejichž nahrazování německými vojáky by s sebou podle něj přineslo Německu izolaci a i jeho současní přátelé by se báli německého znovusjednocení. Z toho všeho vyvodil, že uvolnění rozhodující měrou závisí na zachování silové rovnováhy v Evropě.⁷⁵ Ohrožení této rovnováhy v současnosti viděl hlavně v sovětských raketách středního doletu a sovětské převaze v konvenčních zbraních.

Co se týče německého sjednocení, viděl nebezpečí v klesající důvěryhodnosti oficiální politiky v této oblasti a setrvávání na stále stejných klišé: „Když se *Deutschlandpolitik* omezí na pouhé setrvávání na svých právních stanoviscích, může to ukončit současnou fázi přibývajících uvolnění v Evropě.“⁷⁶ Klíčové pro sjednocení bylo podle něj odstranění strachu z Německa u evropských států: „Můžeme být tím úspěšnější, čím více se nám podaří eliminovat strach z Německa. Tento strach je na jedné straně stále znovu živen maximálními požadavky, které vyvolávají strašidlo revanšismu, a na druhé straně strašidlem obráceného Rapalla (...) podrobením se sovětské politice.“⁷⁷ K odstranění strachu z Německa měla sloužit i jeho angažovanost v rozhovorech o omezení zbrojení: „My Němci chceme mír, svobodu a znovusjednocení. První cíl (...) nám někde nevěří. Jak může Německo přispět k politice omezení zbrojení. Myslím, že celosvětové odzbrojení do posledního kanónu je hezká iluze. Ale vzájemně dohodnuté nebo mlčky uskutečněné omezení zbrojení přináší v našich dnech množství reálných možností.“⁷⁸

Byl si též vědom, že čím více bude Německo mluvit o změně teritoriálního statu quo, tím více nepravděpodobným se jeho sjednocení stane: „My Němci nemůžeme čekat od žádné budoucí vlády, že následně u konferenčního stolu zvítězí v Hitlerem začaté, totálně vedené a totálně prohrané válce, nebo že ji nechá odestát.“⁷⁹ Proto podle Schmidta musí být Německo připraveno, pokud chce uchovat své znovusjednocení reálné, učinit nějaké

⁷⁴ V této době došlo k vystoupení Francie z vojenských složek NATO.

⁷⁵ Soell, H. *Helmut Schmidt*. s. 520.

⁷⁶ 3. Juni 1966: Aus dem Referat des Abg. Schmidt in der Arbeitsgemeinschaft B „Deutschlandpolitik unter den sich ändernden weltpolitischen Bedingungen“ auf dem Parteitag der SPD in Dortmund. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik*. 4. Reihe, Band 12, 1. Januar bis 30. November 1966. 2. Halbband (1.6-31.12.1966). Frankfurt am Main : Metzner, 1981. s. 823.

⁷⁷ tamtéž, s. 824.

⁷⁸ tamtéž

⁷⁹ 3. Juni 1966: Aus dem Referat des Abg. Schmidt in der Arbeitsgemeinschaft B „Deutschlandpolitik unter den sich ändernden weltpolitischen Bedingungen“ auf dem Parteitag der SPD in Dortmund. s. 830.

oběti, „které se budou týkat podoby hranic sjednoceného státu, jeho vojenského statutu ve vztahu k sousedům a uvnitř bezpečnostního systému Evropy, stejně tak i ekonomických otázek.“⁸⁰

V otázce hranic tedy zašel Schmidt evidentně dále než Willy Brandt, který ve svém projevu pronesl, že je třeba „zachránit pro Němce co nejvíc z Německa“. Brandt se nechtěl dostat do konfliktu se zástupci odsunutých Němců, kterémužto konfliktu se Schmidt rozhodl nevyhýbat, když pronesl větu, že „nemůžeme odevzdat něco, co nemáme.“⁸¹

Nejvýznamnější zástupce sudetských Němců v SPD Wenzel Jaksch byl toho názoru, že Německo v hranicích z roku 1937 by mělo být chápáno jako „dědictví a příkaz“, kteréžto heslo spolu s odpovídající mapou viselo ještě o dva roky dříve na sjezdu SPD v Karlsruhe na zdi v hlavním zasedacím sálu.⁸² Jaksch tedy hned po dortmundském sjezdu oznámil protest proti Schmidtově pohledu na otázku hranic a zároveň na jeho „soukromý názor“ ohledně mnichovské dohody.⁸³ V otázce již výše zmíněného omezení zbrojení se shodoval s předsedou SPD, co se týče německého vlastnictví jaderných zbraní. Pokládal je nejen za zbytečné, ale i nahrávající do not sovětské politiky izolace SRN, kterou SSSR zastával na konferenci v Ženevě.⁸⁴

Schmidt se také vyjádřil k opětovnému předložení polských Rapackého a Gomulkova plánů, kterými Moskva reagovala na německou mírovou nótu z března 1966. Na polských plánech na jedné straně oceňoval, že předpokládají další trvání obranných spolků, ale na druhé straně mu vadilo, že jsou omezené pouze na jaderné zbraně a že ze západních států se týkají pouze SRN, což bylo podle Schmidta způsobeno úmyslem izolovat SRN od partnerů.⁸⁵

Konečně se Schmidt vyjádřil k otázce uznání druhého německého státu. Jeho uznání podle mezinárodního práva důsledně odmítal a uvedl pro to z čtyři důvody. Takové uznání by podle něj vedlo 1) „ke ztrátě vědomí anomálie německého rozdělení“, 2) k „rozplynutí odpovědnosti čtyř velmocí“, 3) Schmidt uvedl, že „my, a ne usurpátoři z Pankowa, jsme mluvčími (...) národa“ a 4) důvod, že uznání NDR by ji vnitřně posílilo a s ní i celý východní blok. Na závěr uvedl, že „každý z těchto čtyř důvodů sám by byl

⁸⁰ tamtéž, s. 824.

⁸¹ Soell, H. *Helmut Schmidt*. s. 525.

⁸² tamtéž, s. 524.

⁸³ Podle Schmidta mohla být Mnichovská dohoda považována za *nichtig von Anfang an*, tedy připouštěl její neplatnost *ex tunc*, což byl jeden z požadavků ČSSR pro normalizaci vztahů. Kvůli tomuto přístupu se dostal do střetu se zástupci vyhnaných Němců.

⁸⁴ Soell, H. *Helmut Schmidt*. s. 525.

⁸⁵ Soell, H. *Helmut Schmidt*. s. 526.

dostatečný.“⁸⁶ Přesto byl ale pro vedení intenzivního dialogu: „Naše důsledné odmítání vnuceného režimu v sovětské okupační zóně a též mezinárodně-právního uznání tzv. NDR nám nesmí bránit v tom, abychom využili všechny možnosti k vylepšení vnitroněmecké situace pod úrovní uznání.“⁸⁷ Schmidt chtěl přimět spolkovou vládu i k rozhovorům s Polskem a Československem. Část jeho projevu týkající se těchto dvou států orientoval nejen na vládu a veřejnost, ale též na vlastní stranu a voliče.⁸⁸

2.7.3 Rezoluce dortmundského sjezdu

Myšlenky Brandta a Schmidta, které prezentovali ve svých projevech, se významnou měrou promítly do rezoluce dortmundského sjezdu. V první řadě zde byla konstatována potřeba rozvíjení kontaktů s východní Evropou a naznačena i možná forma jejich podoby a směry, kterými by se kontakty měly rozvíjet: „Jestliže bylo a je úkolem první fáze konstruktivní východoevropské politiky vytvořit místa styku, pak je úkolem druhé fáze vést rozhovory a rozvíjet kontakty (...) Do této fáze patří a) úvaha rozšířit rozsah úkolů obchodních misí přidáním konzulárních úkolů jako první krok pro přípravu navázání plných diplomatických styků se státy východní Evropy. b) Kulturní dohody na základě vzájemnosti⁸⁹ (...) c) V hospodářské oblasti podporovat průmyslovou spolupráci.“⁹⁰ „⁹¹ Dále byla zdůrazněna nutnost určité německé oběti a zároveň potřeba, přesvědčit i ostatní státy o politické nutnosti znovusjednocení Německa: „Národy východní Evropy a Sovětský svaz by měly vědět, že německý národ je připraven přinést pro znovusjednocení a na jednacím stole rodící se trvalé mírové uspořádání hospodářskou obětí. (...) Znovusjednocení Německa předpokládá: a) podstatnou změnu světově politické situace, prostřednictvím které vstoupí mimo Německo podstatně silněji do povědomí politická nutnost německého znovusjednocení. (...) I v lepším případě bude znovusjednocení vyžadovat obět, která se bude vztahovat na vytvoření hranic znovusjednocené země, na její vojenský status ve vztahu k jejím sousedům a bezpečnostnímu systému vůbec stejně jako na ekonomické

⁸⁶ 3. Juni 1966: Aus dem Referat des Abg. Schmidt in der Arbeitsgemeinschaft B „Deutschlandpolitik unter den sich ändernden weltpolitischen Bedingungen“ auf dem Parteitag der SPD in Dortmund. s. 831-832.

⁸⁷ tamtéž, s. 824.

⁸⁸ Soell, H. *Helmut Schmidt*. s. 523.

⁸⁹ Při čemž Schmidt uváděl i možnost zapojení nestátních institucí (studijní cesty, vědci, výzkum,...).

⁹⁰ Schmidt zde upozorňuje, že by se měl vyzkoušet projekt, zda a jak by dlouhodobé účelově vázané úvěry SRN a západní Evropy mohly být učiněny prospěšnými pro celoevropské zájmy.

⁹¹ 4. Juni: Aus der Entschliessung des Parteitages der SPD in Dortmund zur Deutschlandpolitik unter den sich ändernden weltpolitischen Bedingungen. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 12, 1. Januar bis 30. November 1966. 2. Halbband (1.6-31.12.1966)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1981. s. 850.

otázky.“⁹² V rezoluci bylo též zmíněno, že německá politika by měla vycházet z myšlenek Jakschovy zprávy z června roku 1961 a z Erhardovy mírové nóty z března 1966. Ohledně problematiky německo-polských vztahů pak byla v rezoluci zvolena poněkud vágní formulace bez jednoznačného vyznění, naopak co se týče Československa, bylo konstatováno, že Německo nemá žádné teritoriální nároky: „Rozumíme zájmu Polska na životaschopném polském státu, ale očekáváme rovněž pochopení polského lidu pro znovusjednocení našeho národa v míru a zajištěné svobodě. K československému lidu prohlašujeme, že Německo nemá vůči ČSR v žádném případě jakékoli teritoriální nároky.“⁹³

2.7.4 Přínos dortmundského sjezdu

Celkový přínos dortmundského sjezdu tkvěl především v tom, že se vedení SPD shodlo, že odpovědnost čtyř velmocí již nezajistí německé sjednocení v dohledném čase, a tudíž Spolková republika musí sama jednat.⁹⁴ Na cestě ke znovusjednocení se musí SRN snažit o vylepšení životních podmínek v NDR, což vyžaduje modifikaci Hallsteinovy doktríny vůči státům východní Evropy. Podle Waldemara Bessona SPD na dortmundském sjezdu programově formulovala to, co ministr zahraničí Gerhard Schröder (CDU) pragmaticky připravil.⁹⁵ Podle mého názoru však SPD zašla ještě o kus dále, než by byl Schröder ochoten jít. Oproti sjezdu v Karlsruhe konaném v roce 1964 nastala změna v tom, že SPD již nevázala odzbrojení na pokroky ve znovusjednocení. Zdůraznila tak vlastní hodnotu odzbrojení a postavila ho do služby východní politiky.⁹⁶ Karlsruhe se orientovalo především na ulehčení života pro lidi, po Dortmundu se projevila již nová politická linie inspirovaná především Helmutem Schmidtem. V Karlsruhe bylo ještě odsouhlaseno, že „SRN neustoupí z žádné pozice v Německé otázce“, v Dortmundu byla naopak potřeba jistých ústupků explicitně zmíněna. Proti této změně se též ohradil Wenzel Jaksch ve svém protestu.⁹⁷

⁹² tamtéž

⁹³ tamtéž, s. 851.

⁹⁴ Besson, W. *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik*. s. 357; Haftendorn, H. *Wurzeln der Ost- und Entspannungspolitik der Sozial-Liberalen Koalition*. s. 23.

⁹⁵ Besson, W. *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik*. s. 358.

⁹⁶ Lehmann, H. *Öffnung nach Osten*. s. 128.

⁹⁷ tamtéž, s. 129.

2.8 „Východní cesta“ Helmuta Schmidta

Události sjezdu SPD v Dortmundu nemohly samozřejmě uniknout pozornosti Moskvy a tak téměř bezprostředně po sjezdu byl předseda SPD Brandt pozván na návštěvu do sovětského hlavního města. SPD si však uvědomovala, že návštěva tak vysoce postaveného straníka, který byl ještě navíc starostou Západního Berlína, by mohla straně v domácím prostředí uškodit.⁹⁸ Naproti tomu funkce Helmuta Schmidta⁹⁹ tak vysoká nebyla a zároveň on sám měl zájem osobně navštívit Sovětský svaz a jiné státy východního bloku, aby „na vlastní kůži“ zažil tamní atmosféru a mohl lépe porozumět jejich národům. A tak se Helmut Schmidt vydává automobilem přes Československo a Polsko na neoficiální cestu do Sovětského svazu.

Jeho cesta neunikla ani pozornosti NDR, která se Schmidta z logických důvodů snažila předem zdiskreditovat. V listu *Neues Deutschland* byl představen jako politik „hladový po kariéře a bezzásadový“ s úmyslem „šikovně a rafinovaně provádět Bonnskou politiku“. Pravděpodobně hlavně pro československé soudruhy bylo zdůrazněno, že Schmidt pěstuje „těsné kontakty s nechvalně známým spolustraníkem Wenzelem Jakschem.“ Nicméně čeští politici byli o Schmidtově osobě informováni i z jiných zdrojů, především od zpravodaje Československého rozhlasu v Bonnu Václava Novotného.¹⁰⁰ Schmidtovy vyhlídky na možnost jednání ještě vylepšila výzva států Varšavské smlouvy z jejího sjezdu v Bukurešti, který proběhl týden před Schmidtovým odjezdem na východ. Výzva byla adresována všem evropským státům s přáním, aby „rozvíjely dobré sousedské vztahy na základě zásad nezávislosti, národní suverenity, rovnoprávnosti, nevměšování se do vnitřních záležitostí a vzájemného prospěchu – na základě zásad mírové koexistence mezi státy s rozdílným společenským uspořádáním.“ NDR se tedy zatím nepodařilo prosadit požadavek, aby žádný socialistický stát nesměl navázat diplomatické styky se SRN, dokud neuzná druhý německý stát podle mezinárodního práva.¹⁰¹ Přestože normalizace mezi SRN a východoevropskými státy zde byla vázána na maximální požadavky, uvažovalo se o jakémsi přechodném řešení, kdy by nejdříve došlo k navázání

⁹⁸ tamtéž, s. 130.

⁹⁹ Schmidt byl v té době místopředsedou frakce SPD v *Bundestagu*.

¹⁰⁰ Soell, H. *Helmut Schmidt*. s. 528.

¹⁰¹ tamtéž, s. 530.

diplomatických styků a až potom by se řešily sporné otázky. Výzva tak naznačovala, že SSSR má jistý zájem na vylepšení vztahů.¹⁰²

První Schmidtovou zastávkou byla Praha a hned zde se setkal s největší ochotou ke kompromisům.¹⁰³ Sešel se zde s tehdejšími předsedou zahraničního výboru parlamentu Františkem Krieglem. Jádrem jejich rozhovoru se stala (celkem pochopitelně) otázka Mnichovské dohody, přičemž Kriegel uvítal Schmidta „soukromý názor“, že s výhradou nutnosti současného řešení problematiky občanství a majetku jinak nic nenamítá proti její neplatnosti *ex tunc*.¹⁰⁴

Na další zastávce v Polsku již byla atmosféra horší. Těsně před Schmidtovým příjezdem pronesl Władysław Gomułka emotivní projev při příležitosti oslav tisíce let od založení polského státu, ve kterém varoval lid před německým „revanšismem“. Navíc nebylo Schmidtovi hlavně vinou mocného člena ÚV PSDS Moczara, umožněno setkat se s tajemníkem ÚV pro zahraničí Kliszkiem, a tak došlo jen k setkání se zástupci Sejmu, které bylo též naplánováno Moczarem. Taktikou Moczara a jeho chráněnce a člena zahraničního výboru Kruczkowskiho bylo nechat Schmidtovi zajít chuť na jakékoliv stavění mostů předložením maximálních požadavků¹⁰⁵, které chtěl v případě Schmidtova vstřícného přístupu rozšířit o požadavek zřeknutí se Západního Berlína. V rozhovoru s polskými poslanci vyjádřil Schmidt přání odstranit nedůvěru prostřednictvím vzájemných kontaktů, vysvětlil stanovisko SPD ohledně odzbrojení a jaderných zbraní¹⁰⁶ a upozornil na svůj názor ohledně otázky hranic. Atmosféra rozhovoru přesto zůstala chladná, Schmidtovy názory byly následně překrouceny a nebylo mu umožněno setkat se s vedoucími představiteli strany a vlády.¹⁰⁷

Schmidtovou poslední zastávkou byla Moskva. Již v Bonnu informoval velvyslance SSSR Smirnova, s kým by se zde rád setkal, avšak při jeho příjezdu byl Smirnov na zahraniční cestě. Vedení SSSR však mělo v té době zájem pěstovat vztahy se SRN, a tak byl Schmidt požádán, aby přišel na rozhovor k zastupujícímu ministru zahraničí

¹⁰² Baring, A. *Machwechsel. Die Ära Brandt-Scheel*. Vyd 2. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1982. s. 230; Text výzvy států Varšavské smlouvy z bukurešťského sjezdu viz 6. Juli 1966: Aus der Kommuniké über die Tagung des Politischen Beratenden Ausschusses der Teilnehmerstaaten des Warschauer Vertrages in Bukarest. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 12, 1. Januar bis 30. November 1966. 2. Halbband (1.6-31.12.1966)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1981. s. 1072.

¹⁰³ Lehmann, H. *Öffnung nach Osten*. s. 139.

¹⁰⁴ Soell, H. *Helmut Schmidt*. s. 530.

¹⁰⁵ Mezi tyto požadavky patřilo oficiální uznání hranice na Odře a Nise, německé zřeknutí se jaderných zbraní a navázání diplomatických vztahů s NDR.

¹⁰⁶ Stanovisko SPD se lišilo od vládního v tom, že SPD by se spokojila německým spolupůsobením při strategicko-vojenském plánování a s možností vetovat rozhodnutí o použití jaderných zbraní z území SRN nebo na cíle na jejím území.

¹⁰⁷ Soell, H. *Helmut Schmidt*. s. 532-534.

Semjonovovi.¹⁰⁸ Již na počátku Semjonov Schmidta upozornil, že jejich rozhovor bude neoficiální, protože je v současnosti „na dovolené.“ Schmidt se Semjonova hned na úvod zeptal, zda se nedávná bukurešťská výzva týká jen rozvíjení hospodářských a kulturních vztahů, na což dostal odpověď, že Moskvě jde především o vztahy politické. Semjonov následně odmítl přistoupit na tzv. Berlínskou klauzuli,¹⁰⁹ oznámil, že SSSR Německu v žádném případě nedovolí přístup k jaderným zbraním a nakonec SRN vyčetl, že se orientuje na tak vzdálený stát, jako jsou USA. Schmidt kontroval, že SSSR také není čistě evropskou zemí, nýbrž globální velmocí. Jediným pozitivem, které z jejich diskuse vzešlo, bylo Semjonovovo konstatování, že myšlenka bilaterálního zřeknutí se násilí, když nebude na účet třetích států,¹¹⁰ může být „elementem uvolnění a uklidnění.“ Sám Schmidt viděl myšlenku bilaterálního zřeknutí se násilí nepřímo obsaženu i v bukurešťské výzvě, a tak Semjonova ujišťoval, že je možné do něj zahrnout i teritorium NDR, aniž by to předpokládalo diplomatické styky mezi dvěma německými státy.¹¹¹ Schmidt se pak ještě sešel s šéfredaktorem *Pravdy* Simjaninem. V tomto rozhovoru si opět musel vyslechnout kritiku. Tentokrát například to, že v Německu je přítomen „zlý a slepý antikomunismus“ a to i u SPD. Simjanin však nakonec uznal, že oba se shodnou na tom hlavním, totiž že je potřeba posílit mír.¹¹²

Zkušenost z cesty na východ dovolila Schmidtovi učinit následující závěry: Moskva se stala velmocí, která brání status quo a „každý pohyb vyvolává v Moskvě obavy.“¹¹³ Co se týče Německa, Moskva se neobává jeho vojenského potenciálu, ale bojí se, že německý neklid by ji mohl vtáhnout do konfliktu. Dále si byl téměř jist, že Moskva se v dohledné době nebude pouštět do podobných dobrodružství jako Chruščov v letech 1958-62.¹¹⁴ Přestože by podle názoru Moskvy německé znovusjednocení s sebou přineslo narušení rovnováhy, tak podle Schmidta bránění NDR bere již SSSR spíše jako povinnost a nijak zvlášť se v něm neangažuje. Dále konstatoval, že 1) Moskva má v současnosti hospodářské problémy a tím pádem u ní existuje zájem na hospodářské výměně se zeměmi západní Evropy a 2) kvůli vysokým výdajům na zbrojení má stejně jako západní země zájem na „levnější bezpečnosti.“ V obou těchto věcech je ale pokrok závislý na ukončení amerického angažmá v jihovýchodní Asii.

¹⁰⁸ Vladimír Semjonov byl odborníkem na problematiku Německa. Působil jako vojenský administrátor při okupaci v sovětské zóně po druhé světové válce, později se stal prvním sovětským velvyslancem v NDR.

¹⁰⁹ Jde o § 54 spolkového volebního zákona, který rozšiřuje platnost tohoto zákona také na „zemi Berlín.“

¹¹⁰ „Třetími státy“ myslel Semjonov především NDR.

¹¹¹ Soell, H. *Helmut Schmidt*. s. 540.

¹¹² tamtéž, s. 544.

¹¹³ tamtéž, s. 545.

¹¹⁴ Těmito „dobrodružstvími“ jsou myšleny především berlínská a karibská krize.

Zážitky z východní cesty Schmidta přesvědčily, že jeho závěry prezentované v Dortmundu byly „přiměřené“ a vyjádřil myšlenku, že se může stát, „že i zde jednoho dne budeme muset mluvit o propáslutých šancích a propáslutém okamžiku.“¹¹⁵ Proto byl zásadně proti strnulé interpretaci Hallsteinovy doktríny, kterou stále podporovaly významné síly v CDU a která bránila aktivnější východní politice. Z toho důvodu také hned po svém návratu do Bonnu poslal záznamy nejdůležitějších rozhovorů ministru zahraničí Schröderovi,¹¹⁶ který stál v Unii spíše na druhé straně.¹¹⁷

2.9 Shrnutí

V letech 1959-1966 byly u SPD položeny základy nového konceptu východní politiky. Strana společně se svým *Deutschlandplanem* opustila utopické a nereálné představy o možnosti brzkého německého znovusjednocení. Ještě více ji v tomto přesvědčení utvrdila stavba berlínské zdi roku 1961. Především zásluhou tehdy ještě západoberlínského starosty Willyho Brandta a jeho poradce Egona Bahra pak vznikl nový koncept přístupu ke státům východní Evropy a zvláště pak NDR, charakterizovaný jako „politika malých kroků“ nebo „změna prostřednictvím přiblížení“. Poprvé byl tento přístup uplatněn při dohodě o propustkách, která dala možnost obyvatelům Západního Berlína navštívit své příbuzné žijící v druhé části města. Tato událost se pro její iniciátory stala důkazem, že se jejich myšlenky ubírají správným směrem. Na sjezdu SPD v Dortmundu se potom tento nový přístup podařilo prosadit i v rámci celé strany. Důležitým faktorem, jenž umožnil tyto změny, byla též skutečnost, že se ve straně postupně změnilы mocenské poměry ve vedení a po smrti Ericha Ollenhauera se stal Willy Brandt novým předsedou. Na podzim roku 1966 došlo k rozpadu koalice CDU/CSU s FDP a křesťanští demokraté nabídli koalici SPD. Tuto nabídku nakonec SPD akceptovala¹¹⁸ a 1. prosince 1966 tak došlo ke vzniku první velké koalice v historii SRN a SPD také poprvé od vzniku SRN vstupuje do vlády. Předseda strany Willy Brandt měl původně představu, že nastoupí do funkce ministra pro celoněmecké otázky případně ministra pro výzkum, ale ve vedení SPD nakonec

¹¹⁵ Soell, H. *Helmut Schmidt*. s. 545-547.

¹¹⁶ Mimo jiné také kvůli tomu, aby co nejrychleji zařídil navázání styků s Rumunskem a Československem.

¹¹⁷ SPD s ministrem zahraničí Schröderem sympatizovala již od doby jeho uvedení do funkce, tedy od roku 1961.

¹¹⁸ Kvůli tlaku zbytku vedení nakonec na nabídku přistoupil i předseda SPD Brandt, který původně preferoval koalici s FDP. Tato koalice by ale vzhledem k početním poměrům v *Bundestagu* byla velmi nestabilní. Část voličů SPD její vstup do velké koalice kritizovala, nejznámější je pravděpodobně kritika Günthera Grasse – viz např. Bahr, E. *Zu meiner Zeit*. s. 200.

převládlo mínění, že jako předseda by se měl stát ministrem zahraničí.¹¹⁹ Pro německou sociální demokracii tak začíná nová etapa v její historii, když se až do roku 1982 stává vládní stranou. Do nového vládního prohlášení se SPD podařilo včlenit některá svá stanoviska ohledně zahraniční politiky, nicméně pohyb, kterým se změny ve východní politice u SPD ubíraly, byl v koalici s CDU/CSU nutně zbržděn a znovu byl uveden do pohybu v plné rychlosti až po vzniku sociálně liberální koalice v roce 1969. I když v období let 1966-69 došlo též k několika zajímavým pokrokům ve východní politice,¹²⁰ SPD byla nucena ve vládě k mnoha kompromisům a v pozdějším období vlády velké koalice se stávala stále zřetelnější její spřízněnost s FDP, především co se týče východní politiky a *Deutschlandpolitik*.

¹¹⁹ Brandt, W. *Berliner Ausgabe. Bd. 6, Ein Volk der guten Nachbarn. Außen- und Deutschlandpolitik.* Bearbeitet von Frank Fischer. Bonn : Dietz, 2005. s. 17.

¹²⁰ Jde např. o navázání diplomatických styků s Rumunskem.

3 FDP

3.1 FDP a její opoziční období

Freie demokratische Partei Deutschlands (FDP) neměla s opoziční rolí příliš zkušeností. Od vzniku SRN v roce 1949 byla součástí vládní koalice s CDU/CSU a poprvé se ocitla v opozici až po volbách roku 1957, kdy získali křesťanští demokraté tolik hlasů, že mohli vládu vytvořit sami. Druhé období, které strávila strana v opozici, začalo na konci roku 1966, kdy došlo k rozpadu koalice s CDU/CSU a v souvislosti s tím byla sestavena první vláda velké koalice v SRN. Končí roku 1969 vznikem nové sociálně-liberální vlády. Toto druhé opoziční období bylo pro FDP co se týče formulování konceptu východní politiky plodnější. Avšak ani přítomnost FDP ve vládní koalici s CDU/CSU straně nebránila mít co se týče *Deutschlandpolitik* a východní politiky od svého koaličního partnera dosti odlišný názor. A ačkoliv ve většině jiných otázek si byly FDP a SPD podstatně vzdáleny,¹²¹ tak koncept východní politiky FDP, vznikající už od padesátých let, se v určitých aspektech podobal konceptu SPD. A právě tyto shody, které se v průběhu šedesátých let ještě prohlubovaly, byly jedním z důvodů, které umožnily v roce 1969 vytvořit první vládu sociálně-liberální koalice.

FDP byla oproti CDU aktivnější i v kontaktech se státy východního bloku. Například v roce 1956 došlo k setkání zástupců FDP se zástupci východoněmecké LPD ve Weimaru, roku 1961 se v Marburgu setkali tzv. Jungdemokraten z obou stran, dále v padesátých letech navštívil poslanec za FDP Československo a balkánské státy, dokonce došlo k přijetí pozvání nejvyššího sovětu do Moskvy¹²². Všechny tyto aktivity vyvolávaly nedůvěru a podezření především mezi zástupci vládnoucí CDU/CSU. Kromě toho ve straně působily osoby, které ve svých úvahách byly napřed i oproti tehdejšímu oficiálnímu stanovisku FDP.

3.2 Role Karl-Georga Pfleiderera

¹²¹ Lze říci, že FDP byla ještě pravicovější stranou než CDU/CSU. O tom svědčí například nikdy neprosazený Ahlenský program CDU z roku 1947, který byl do značné míry socialistický – viz např. <http://de.wikipedia.org/wiki/Ahlener_Programm>

¹²² Baring, A. *Machwechsel*. s. 203.

Za první z osob, které se významně zasloužily o formování vlastního konceptu východní politiky FDP, lze označit Karl-Georga Pfleiderera. Tento politik ještě jako poslanec Bundestagu již v září roku 1952 sepsal memorandum, v němž požadoval vznik celoevropského bezpečnostního systému s ohledem na zájmy Sovětského svazu a s Německem sjednoceným bez oblastí na východ od linie Odra-Nisa. V dubnu roku 1954 pak málem způsobil rozpad koalice s CDU/CSU svým požadavkem navázání diplomatických styků se SSSR.¹²³

Vypracování dalšího konceptu Karl-Georga Pfleiderera souvisí s prvním případem uplatnění tzv. Hallsteinovy doktríny Spolkovou republikou vůči Jugoslávii.¹²⁴ V létě 1957 vypracoval memorandum, v němž se vyslovil pro zásadní obrat ve vztazích mezi evropskými státy. Toto memorandum, které Pfleiderer nestihl před svou smrtí 8. října 1957 dokončit, a proto také nebylo ve své finální podobě zveřejněno, lze v jeho tezích vnímat jako předzvěst nové východní politiky, která se plně rozvinula až za vlády sociálně liberální koalice. Pfleiderer v něm postavil otázku vztahů s Polskem a Jugoslávií do souvislosti s celou politikou ohledně německé otázky. Tezi o výlučném zastupování, trvání na hranicích Německa z roku 1937 a odmítání vztahů se státy, které uznaly NDR podle mezinárodního práva, označil sice za opodstatněné, ale vyslovil myšlenku, že takovýto postoj již není v souladu s aktuální situací a silovým poměrem ve východní Evropě. Upozornil na to, že hranice na Odře a Nise a dokonce i na Labi se stávají stále více reálnými a že NDR získává na síle. Toto všechno přivádí dosavadní východní politiku do slepé uličky. Nadnesl otázku, zda nenastal čas přizpůsobit se realitě a využít ji k vlastnímu prospěchu. Jako klíčovou skutečnost viděl přijetí diplomatických styků se satelitními státy SSSR, protože to podle jeho názoru mělo mít vliv na mezinárodně-právní postavení NDR a

¹²³ Viz <http://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Georg_Pfleiderer>

¹²⁴ Již tento první případ přinesl v Německu diskusi, zda je uplatňování této doktríny v německém zájmu. Vztah s Jugoslávií byl totiž pro spolkovou republiku poměrně cenný. Josipu Titovi se podařilo si od doby své roztržky se Sovětským svazem vydobýt poměrně silnou mezinárodní pozici, když se Jugoslávie stala jednou z vůdčích zemí skupiny neangažovaných států a udržovala diplomatické a hospodářské styky se západními zeměmi. V levicových kruzích v SRN existovaly sympatie k jugoslávskému modelu samosprávy dělníků a vztah s ní podporovaly i síly usilující o vztahy s Východem vůbec. Ve druhé polovině 50. let však začal Tito především kvůli hospodářským potížím usilovat o normalizaci vztahů se SSSR a na návštěvě v Moskvě v červnu 1956 prohlásil, že se v Německu vytvořily 2 státy a že je nezbytné, aby spolu jednaly. To se v Bonnu samozřejmě nesetkalo s pochopením, protože jednání s NDR se pro něj rovnalo jejímu uznání. Tento Titův výrok také ohrozil podepsání německo-jugoslávské smlouvy o půjčce na hospodářský rozvoj. Další ranou pro vzájemné vztahy bylo společné polsko-jugoslávské prohlášení ze září 1957, ve kterém se tyto státy vyslovily pro definitivnost hranice na Odře a Nise a existenci NDR jako druhého německého státu. Bonn na to reagoval povoláním svého tehdejšího velvyslance v Jugoslávii, jmenovitě právě Karl-Georga Pfleiderera, na konzultace. Toto společné polsko-jugoslávské prohlášení ochladilo i poměrně slibně se rozvíjející dialog SRN s Polskem, které v lednu 1957 předložilo německé diplomatické misi ve Washingtonu návrh na navázání diplomatických styků s vynětím otázky hranic. Viz Schwarz, H. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 3.* s. 28.

mělo to posílit SRN ve vztahu k jejím spojencům. V závislosti na tom by se měl změnit i poměr Spolkové republiky k Sovětskému svazu a nakonec by to mělo přinést sjednocení Německa, i když určitě ne v hodně blízké budoucnosti¹²⁵. Na druhé straně připustil, že takovýto postup by mohl negativně ovlivnit vnitřní politiku a mohl by přinést též navázání diplomatických vztahů mezi neutrálními státy a státy třetího světa na straně jedné a Německou demokratickou republikou na straně druhé. V tom viděl největší nevýhodu nové východní politiky. Počítal ale zároveň s tím, že spojenci SRN s NDR styky nenavážou a že SRN bude v satelitních státech SSSR působit jako protiváha NDR, což by pro ní byla jistě výhoda.

Pfleiderer dále uvádí, že by tím byla vlastně pohřbena možnost znovusjednocení Německa po svobodných volbách, na které dosavadní zahraniční politika SRN trvala, a též že by to mohlo přinést oslabení odpovědnosti čtyř velmocí. Ohledně Polska vyslovil Pfleiderer domněnku, že výhrada řešení otázky hranic v mírové smlouvě by mohla přinést zájem Polska na znovusjednocení Německa. Kromě toho když by Polsko mělo zajištěné hranice, odpadl by hlavní důvod jeho spojenectví se SSSR. V té době bylo v těžké hospodářské situaci a nabízela se šance uvolnit jeho hospodářské a vojenské vazby na SSSR a posílit vazby se Západem. Ve vztahu k Jugoslávii se obával, že se SRN nemůže spoléhat na podporu spojenců, když bude činit opatření proti Titovi, kdyby ten uznal NDR. V souvislosti s tím také předpokládal, že taková opatření by připravila SRN o možnost navázat diplomatické styky se satelitními státy. Současně se však obával, že kdyby SRN nereagovala na jugoslávské uznání NDR, následovala by ve světě vlna jejího uznávání.

Tehdejší ministr zahraničních věcí Spolkové republiky Heinrich von Brentano se domníval, že přistoupení na Pfleidererův koncept by znamenalo přiznat si, že dosavadní východní politika SRN byla marná a v podstatě neproveditelná a zároveň že Pfleiderer možnosti své „nové“ východní politiky přecenil a že by se o jejím provádění mělo začít uvažovat až poté, co se jasně prokáže, že nabízí více možností než dosavadní koncept CDU. Proti Pfleidererově konceptu byli Wilhelm Grewe¹²⁶ a pochopitelně i Konrad Adenauer^p. Situace ohledně Jugoslávie v roce 1957 nakonec skončila tak, že se Tito nenechal ovlivnit varovnými signály ze SRN a rozhodl se uznat NDR podle mezinárodního práva. Spolková

¹²⁵ Pfleiderer se doslova vyjádřil, že navázání diplomatických styků se satelity SSSR nebude ohledně sjednocení Německa působit jako nějaká „zázračná zbraň“ (Wunderwaffe – pozn. aut.). Viz Schwarz, H. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 3.* s. 34.

¹²⁶ Wilhelm Grewe sice byl pro zřízení přímých kontaktů se státy východního bloku a považoval to za nezbytné pro možnost německého znovusjednocení, ale preferoval spíše pomalý postup a nejprve zřízení obchodních misí. Tento postup byl ostatně později realizován ministrem zahraničí Gerhardem Schröderem. Viz Schwarz, H. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 3.* s. 36.

republika na to ihned reagovala a 17. října 1957, deset dní po Pflaidererově smrti, přerušila s Jugoslávií diplomatické styky.¹²⁷

Myšlenky Karl-Georga Pleiderera se nepochybně dají považovat za inspirativní pro budoucí novou východní politiku, avšak pravděpodobně bylo na jejich realizaci příliš brzy. Je možné, že jako velvyslanec v Jugoslávii byl Pflaiderer ovlivněn tamním prostředím a plně si neuvědomoval sílu vlivu SSSR na satelitní státy. Ve druhé polovině padesátých let by totiž Sovětský svaz jen těžko připustil navazování diplomatických styků mezi SRN a státy východní Evropy.

3.3 První opoziční období a role Wolfganga Schollwera

Roku 1957 vstupuje FDP poprvé do opozice, jelikož CDU/CSU se ve volbách podařilo získat nadpoloviční většinu křesel v *Bundestagu* a byla tak schopna sama sestavit vládu. Podobně jako SPD i FDP v roce 1959 vypracovala dokument s názvem *Deutschlandplan*. Jeho autorem byla další aktivní a progresivní postava, co se týče formování nového přístupu FDP k východní politice, Wolfgang Schollwer.¹²⁸

Deutschlandplan FDP, který byl jakousi reakcí na sovětský návrh mírové smlouvy z 10. ledna 1959 a byl v mnohém podobný *Deutschlandplanu* SPD. Schollwer v něm předpokládal sjednocené Německo bez cizích vojsk a bez atomových zbraní. Sjednocené Německo by dále nepříslušelo k žádnému vojenskému bloku, nýbrž by našlo bezpečí v rámci celoevropského systému. Vyjednávání čtyř velmocí o mírové smlouvě by se účastnili zástupci jak SRN, tak i NDR s poradním hlasem. Podrobnosti sjednocení by si SRN a NDR vyjednaly postupně mezi sebou, hlavní význam by měly především základní práva a svobody.¹²⁹

Podobně jako *Deutschlandplan* SPD, byl i plán FDP vnitrostranicky sporný a narážel i na odpor zvenčí. Kromě toho se později FDP snažila částečně přizpůsobit programu CDU/CSU, aby s ní v roce 1961 mohla opět vstoupit do koalice. Nicméně ale dále trvala na znovusjednocení jako na nejdůležitější prioritě, což dokládá například výrok

¹²⁷ Podle Adenauerova názoru nebylo nutné navazovat styky se státy východní Evropy vyjma Polska a ani v tom případě mu nepřipadalo vhodné tak činit v rok výročí Říjnové revoluce. Viz Schwarz, H. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 3.* s. 37.

¹²⁸ Schollwer byl emigrantem z NDR, kde působil ve straně LPD, tamější „sesterské“ straně FDP. V FDP pak působil jako vedoucí tiskového oddělení.

¹²⁹ Bender, P. *Neue Ostpolitik.* s. 71. Originál *Deutschlandplanu* FDP ve zkrácené verzi viz 20. 3. 1959: *Deutschland-plan der FDP.* In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962.* Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Sieglar, 2000. s. 2391-2393.

předsedy Ericha Mendeho z března 1961: „FDP se nebude podílet na žádné vládě, ve které nebude nejvyšším cílem znovusjednocení v zajištěné svobodě a nebude zaměřena na vážné úsilí, tohoto prostřednictvím vyjednávání dosáhnout“.¹³⁰ Mende se tak ostře ohradil proti CDU, která poslední dobou již nemluvila o znovusjednocení, ale použila termín „svoboda pro 17 milionů Němců ze střední části Německa.“¹³¹

Po stavbě berlínské zdi bylo Wolfgangu Schollwerovi, podobně jako některým vůdčím postavám SPD, jasné, že brzké uzavření mírové smlouvy je nereálné.¹³² V souladu s tímto přesvědčením vypracoval v březnu roku 1962 studii „Myšlenky o *Deutschlandpolitik* FDP“. Základní teze jeho konceptu charakterizuje následující úryvek: „Znovusjednocení je daleký cíl, který je dosažitelný jen s mnoha mezistanicemi. Blízkým cílem může proto být jen znovupřiblížení (...) Bude to na jedné straně předpokládat ústupky SRN, na straně druhé normalizaci poměrů v DDR.“¹³³ A podobně též Schollwerovo upozornění: „Protože je sjednocení daleko, je třeba se starat o to, aby bylo vůbec co sjednocovat.“¹³⁴ Ústupky a normalizace měly spočívat v následujících bodech: 1) Západ musí uznat dvojí státnost Německa a respektovat suverenitu NDR až do znovusjednocení. 2) Atomový status Německa musí být zmražen. 3) Západní Berlín musí být vystavěn jako centrum mezinárodních a celoněmeckých institucí. 4) Linie na Odře a Nise musí být oficiálně respektována. Zatímco v té době všechny parlamentní strany oficiálně zastávaly názor, že uznání NDR se rovná zřeknutí se znovusjednocení, tak podle Schollwera „jen uznání může umožnit znovusjednocení, i když asi v dalekém horizontu.“¹³⁵ Proto chtěl tyto myšlenky prosadit nejdříve hlavně vnitrostranicky.

Tehdejšího předsedu FDP Ericha Mendeho studie zaujala a nabídl Schollwerovi přednést jeho návrhy předsednictvu strany. Schollwer tak posléze učinil, ale jeho návrhy nebyly většinou předsednictva v čele s Thomasem Dehlerem přijaty. Ani sám Mende se za

¹³⁰ 25. 03. 1961: Bundesparteitag der FDP. In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962*. Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 2788.

¹³¹ Mende zde použil termín *Mitteldeutschen*, který byl v SRN používán pro obyvatele východního Německa. Politici ze SRN se tak vyhýbali jmenování názvu NDR. K tomu používali i jiné termíny jako např. *Sowjetische Besatzungszone (SBZ)*. *Mitteldeutschland* nazývali NDR proto, že se její území nacházelo mezi SRN a oblastmi, které po druhé světové válce připadly Polsku.

¹³² V tom se jeho názor lišil od názoru dvou čelních politiků FDP Thomase Dehlera a Ernsta Achenbacha, kteří o podepsání mírové smlouvy usilovali. Viz Baring, A. *Machtwechsel*. s. 212.

¹³³ Baring, A. *Machtwechsel*. s. 213.

¹³⁴ Bender, P. *Neue Ostpolitik*. s. 132.

¹³⁵ tamtéž, s. 134. Celý text Schollwerovy studie viz 9. April 1962: Denkschrift von W. Schollwer zur deutschen Frage: Verklammerung und Wiedervereinigung. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 8, 1. Januar bis 31. Dezember 1962. 1. Halbband (1.1-30.6.1962)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1977. s. 376-389.

něj nepostavil, protože se pravděpodobně bál možných následků. Dveře pro novou politiku tedy zůstaly zatím zavřené.

3.4 Vládní mezidobí 1961-1966

FDP vstoupila na podzim roku 1961 do koaliční vlády s CDU/CSU, i když rozhovory dlouho vypadaly málo nadějně. Liberálové nechtěli, aby kancléřem zůstal Konrad Adenauer a požadovali změnu. Po dlouhém jednání CDU/CSU nabídla, že po polovině volebního období bude Adenauer nahrazen, a na to FDP nakonec přistoupila. Nicméně její předseda Mende osobně odmítl do vlády pod Adenauerem vstoupit a přijal funkci předsedy parlamentní frakce. V této funkci nemusel vystupovat tolik loajálně a tím se mu otevírala možnost pro větší kritiku.

Tak například již v únoru 1962 apeloval na vládu, aby se více chopila iniciativy v řešení německé otázky: „Vláda se musí mnohem více snažit získat iniciativu v *Deutschlandpolitik* (...) a usilovat o řešení německé a berlínské otázky prostřednictvím mírového jednání pro celé Německo.“¹³⁶ Spolu s tím požadoval i podporu zahraniční politiky parlamentní opozicí. V Bundestagu mu odporoval předseda frakce CDU/CSU a bývalý ministr zahraničí von Brentano, když tvrdil, že na takovém základě není možné provádět společnou zahraniční politiku, protože nejdříve musí být vyjasněno, kdo vlastně zastupuje Německo, když Sovětský svaz zastává teorii dvou států. Mende na to reagoval upřesněním svého požadavku a vyslovil se pro přímé německo-sovětské rozhovory v případě, že rozhovory amerického velvyslance v Moskvě zůstanou bez výsledku. Současně ale upozornil, že tyto kontakty musí probíhat se souhlasem spojenců a tudíž to v žádném případě nemůže být vnímáno jako návrat k rapalské politice a vést k bilaterálním rozhovorům mezi Německem a SSSR. Takový postup by totiž mohl přinést odstranění spojenecké odpovědnosti ohledně Berlína.¹³⁷

FDP sehrála svou roli i v rodící se politice „malých kroků“ západoberlínského starosty Willyho Brandta. První hmatatelný výsledek této politiky, tedy první Passierscheinabkommen (dohoda o propustkách) ze 17. prosince 1963 byl umožněn

¹³⁶ 14. 02. 1962: FDP Erklärung fordert die Bundesregierung auf, die Initiative in der Deutschlandpolitik zu gewinnen; Kritik Brentanos; Mende präzisiert seinen Vorschlag direkter deutsch-sowjetischer Gespräche. In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962*. Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Sieglar, 2000. s. 3002.

¹³⁷ 14. 02. 1962: FDP Erklärung fordert die Bundesregierung auf, die Initiative in der Deutschlandpolitik zu gewinnen. s. 3003.

částečně i tím, že v Západním Berlíně v té době namísto dřívější koalice s CDU vládla již koalice SPD s FDP . Kdyby totiž v zimě toho roku do té věci mohla mluvit berlínská CDU, k dohodě by pravděpodobně nedošlo. To se dá doložit například výše uvedeným postojem křesťanských demokratů v lednu 1963, když starosta Brandt vyjádřil ochotu setkat se ve východním Berlíně se sovětským vůdcem Chruščovem . V následujících západoberlínských volbách v únoru 1963 však SPD získala nadpoloviční většinu 61,9 % hlasů a byla schopna sama sestavit senát. Willy Brandt však nabídl koalici svobodným demokratům a v Berlíně tak vznikla první sociálně-liberální vláda (senát), předzvěst její pozdější spolkové analogie. Když tedy mělo v prosinci roku 1963 dojít k podpisu dohody o propustkách, nebyly ze strany senátu problémy. Problémem se mohl stát souhlas spolkové vlády, který byl pro Brandta také nutný. Tehdejší spolkový ministr zahraničí Gerhard Schröder totiž vnímal celé jednání Západního Berlína s NDR jako ohrožení své politiky izolace německého „Zwangstaatu“ a vůbec celé CDU/CSU se nelíbilo, že Západní Berlín provádí v jisté formě samostatnou zahraniční politiku. Ale v prosinci 1963 byla zrovna většina ministrů na cestách a jediným přítomným v Berlíně byl předseda FDP, od října 1963 již také spolkový ministr pro celoněmecké otázky, Erich Mende. Ten neváhal svůj souhlas dát a dohodě tak již nestálo nic v cestě.

Podepsání dohody nakonec ministr zahraničí Schröder ohodnotil vcelku kladně a vyzdvihl její morální hodnotu pro obyvatele Západního Berlína. Zároveň však upozornil, že kdyby k něčemu podobnému došlo opakovaně, stalo by se to pak více politickou záležitostí. Méně shovívavě se o Passierscheinabkommen vyjádřil kancléř Ludwig Erhard, když ji označil za „Ulbrichtova trojského koně“¹³⁸

FDP hodnotila dohodu kladně, což dokládá i prohlášení její parlamentní frakce z ledna 1964, ve kterém se mimo jiné uvádí: „*Passierscheinabkommen* odpovídá zájmu německého národa; ukázalo celému světu vůli Němců po znovusjednocení.“^{ADG 14.1.64} FDP se odhodlala i k určité kritice postoje svého koaličního partnera - CDU/CSU - například ve vyjádření se viceprezidenta Bundestagu Dehlera k německé otázce z 18. ledna 1964: „V koaliční smlouvě mezi CDU/CSU a FDP je uvedena konstruktivní *Deutschlandpolitik* jako podstatný cíl (...). Tato dohoda však doteď není plněna. (...) Dohoda se západními spojenci může být jen předpokladem pro účinnou *Deutschlandpolitik*. (...) je nezbytné politicky působit ve východním prostoru, pokud se chceme v německé otázce dostat ze stagnace.“ V Dehlerově prohlášení lze najít též paralely s Brandtovým konceptem

¹³⁸ Bender, P. *Neue Ostpolitik*. s. 129.

„politiky malých kroků“: „Otázka uznání vlády v Zóně pro mě není aktuální (...) Ulbrichtův režim není demokratický a legitimní (...) To nemění nic na tom, že (...) dohoda o společných technických otázkách a nakonec i o německé otázce nemůže být domluvena bez něj.“¹³⁹ Jak se však později liberálové přesvědčili, zřízení takových komisí, jaké požadovali, nebo realizace bezpečnostní smlouvy nebyly v dané době a za daných podmínek dost dobře možné, protože velmoci o to prostě nestály. Proto se FDP stále více přikláněla ke konceptu sociálně-demokratického dua Brandt-Bahr namísto snahy o co nejdřívější sjednocení. FDP postupně více kritizovala Hallsteinovu doktrínu, ale práva na výlučné zastupování se, což bylo čitelné i ve výše uvedeném Dehlerově vyjádření, v době před zrodem velké koalice vzdát odmítala. Formuloval to i předseda Mende na sjezdu strany v březnu 1965 ve Frankfurtu nad Mohanem: „Anglosasové nás přímo nebo nepřímo nutí do posílení vnitroněmeckých kontaktů a aktivní ostpolitiky. (...) Ani Washington ani Londýn ani Paříž nechtějí další ke krachu odsouzenou konferenci o Německu (*Deutschlandkonferenz* – pozn. aut.).“¹⁴⁰ Mende ve svém proslavu dále uvádí, že Západ a Východ se v určitých bodech ohledně Německa shodují: 1. Rozsáhlé řešení německé otázky ve smyslu znovusjednocení je v současnosti nemožné; 2. USA, Velká Británie a SSSR se shodují, že kontakty SRN se Zónou by se měly posílit – západní mocnosti se shodují, že se to nesmí dotknout jejich práv a kompetencí v Berlíně; 3. Východ ani Západ nechce porušení současného statusu Berlína, které by vedlo k ozbrojenému konfliktu; 4. Nikdo nemá zájem na změně současné východní německé hranice. Mende dále konstatoval, že FDP již 10 let zastává názor, že zřízení plných diplomatických styků se státy východní a jihovýchodní Evropy je v německém zájmu a že Německo si nemůže dovolit jen přihlížet stále sílícím kontaktům mezi NATO a Varšavskou smlouvou a zřeknout se aktivní východní politiky. „Tím ale nemyslíme, že věříme iluzi, že už jsou překonány (...) všechny předsudky mezi národy.“¹⁴¹ Ohledně Hallsteinovy doktríny pronesl: „1. FDP byla dříve a je doteď proti instalování a používání strnulé doktríny, která může SRN omezit v jejích zahraničně-politických aktivitách a jejím protivníkům umožňuje činit na ni stálý tlak (...) 2. Byli jsme a jsme názoru, že pod doktrínu nesmějí spadat státy, které si nemohly vybrat, zda zónu uznají či ne 3. (...) Zřeknutí se doktríny neznamená zřeknutí se práva na výlučné zastupování (...)

¹³⁹ 18. 01. 1964: Dehler fordert konkrete Verhandlungen mit UdSSR über Voraussetzungen einer Wiedervereinigung. In *Deutschland 1949 bis 1999. Mai 1962 - Oktober 1966. Bd. 4.* Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Sieglar, 2000. s. 3462.

¹⁴⁰ 22. März 1965: Aus der Rede des Bundesvorsitzenden der FDP, Mende, auf dem 16. Bundesparteitag der FDP in Frankfurt. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 11, 1. Januar bis 31. Dezember 1965. 1. Halbband (1.1-31.5.1965).* Frankfurt am Main : Metzner, 1978. s. 310.

¹⁴¹ tamtéž, s. 311.

SRN se musí snažit Zónu politicky a hospodářsky zapojit do nekomunistického světa...“¹⁴² V těchto třech bodech vyjádřil Mende silnou obavu z trvání na uplatňování Hallsteinovy doktríny a současně jmenoval tzv. *Geburtsfehler-Theorie* – tedy že je třeba při aplikaci doktríny rozlišovat mezi státy, které byly k uznání NDR „donuceny“ a státy, které ji uznaly „z vlastní vůle“. Představu o smyslu vytváření kontaktů s NDR a státy východní Evropy formuloval Mende takto: „1. Musíme činit všechno, co je v našich silách, abychom (...) vylepšili životní podmínky Němců v druhé části Německa. K tomu je potřeba dojednat s úřady NDR technické podrobnosti. 2. (...) Musíme podporovat všechny procesy demokratizace a humanizace ve východní Evropě (...) 3. Překonání rozdělení předpokládá udržování a posilování celoněmeckého vědomí (...), které je po srpnu roku 1961 otřesené.“¹⁴³ Proto měla politika malých kroků podle Mendeho nejen lidský, ale i politický význam. Konečně konstatoval, že pokusy o vytvoření pověřeneckého místa pro obchod mezi zónami a řešení otázek vnitroněmeckých vztahů ztroskotaly, a proto je třeba hledat nové cesty. Toto všechno dokazuje přesunutí priorit FDP od co nejdřívějšího sjednocení k primátu ulehčení lidem a uspořádaného soužití s NDR.

K ještě větší kritice Hallsteinovy doktríny se Mende odhodlal na tiskové konferenci v dubnu roku 1966. Tam se vyslovil pro obnovení diplomatických styků s Jugoslávií. K tomu požadoval prohlášení Bělehradu, že diplomatické styky neznamení uznání současného politického a teritoriálního statutu Německa. Vyjádřil přesvědčení, že navázání styků s ostatními státy východní Evropy je jen otázkou času. Pojem Hallsteinova doktrína označil na této konferenci za „zastaralý“ a v souladu se svým projevem z loňského frankfurtského sjezdu FDP prohlásil, že dává přednost pojmu „právo na výlučné zastupování“ a že v případě provinění určitého státu proti tomuto právu se musí rozlišovat případ od případu. Uvedl také, že by stálo za uvážení, zda by přerušení např. hospodářských styků nemohlo být pro provinilý stát závažnější než přerušení styků diplomatických.¹⁴⁴

Co se týče NDR a jejího uznání, měl Mende stejně jako v případě uznání západní polské hranice stále jednoznačný názor. V proslovu přenášeném rozhlasovou stanicí RIAS¹⁴⁵ u příležitosti „Dne vlasti“ 7. září 1966 mimo jiné pronesl: „Je chybným závěrem

¹⁴² 22. März 1965: Aus der Rede des Bundesvorsitzenden der FDP, Mende, auf dem 16. Bundesparteitag der FDP in Frankfurt. s. 311-312.

¹⁴³ tamtéž, s. 314.

¹⁴⁴ Záznam Mendeho výroků na této tiskové konferenci viz 4. April 1966: Bericht über eine Pressekonferenz des Bundesministers Mende. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 12, 1. Januar bis 30. November 1966. 2. Halbband (1.6-31.12.1966)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1981. s. 430-432

¹⁴⁵ RIAS (*Rundfunk im amerikanischen Sektor*) byla rozhlasová stanice vysílající ze Západního Berlína. V letech 1950-1959 zde působil jako šéfredaktor Egon Bahr. Viz <<http://de.wikipedia.org/wiki/RIAS>>

věřit, že uznáním komunistického *Zwangstaatu*¹⁴⁶ je možné dosáhnout svobody, práva a lidské důstojnosti ve středním Německu a ve východním Berlíně a že tím učiníme zed' propustnou, nebo že uznáním hranice na Odře a Nise zlepšíme vztah s Polskem.“¹⁴⁷

Oficiální východní politika a *Deutschlandpolitik* FDP a výroky jejího předsedy Mendeho tedy zůstávaly až do zimy roku 1966, kdy strana přešla do opozice, v nejzásadnějších otázkách polovičaté. Bylo to patrně způsobeno především obavami z konfliktu s koaličním partnerem ve spolkové vládě, nebo též z vlastního přesvědčení v určitých otázkách neustupovat. Radikálnější změny se tak podařilo prosadit v FDP až jako v opoziční straně.

Na podzim roku 1966 se vyhrtyly spory mezi CDU/CSU a FDP, když křesťanští demokraté chtěli řešit deficit státního rozpočtu a stále vzrůstající zadlužení SRN zvýšením daní, natolik, že ministři za FDP vystoupili z vlády. Samotná CDU/CSU neměla většinu hlasů v dolní komoře parlamentu, a tak se muselo začít jednat o nové koalici. V úvahu přicházely dvě možnosti a v obou figurovali sociální demokraté. Ti mohli jít buď do koalice s liberály a získat tak těsnou většinu, nebo se dohodnout s křesťanskými demokraty a vytvořit tak historicky první velkou koalici v Německu. I přes prvotní zájem předsedy SPD a kancléřského kandidáta z let 1961 a 1965 Willyho Brandta realizovat spíše první variantu,¹⁴⁸ se především kvůli naléhání místopředsedy strany Herberta Wehnera uskutečnila ta druhá a SPD vytvořila v prosinci 1966 vládu s CDU/CSU. Nicméně i přesto si část vedení SPD – především Brandtův poradce Egon Bahr a i sám Brandt – byla vědoma názorové blízkosti a nepřáli si proto, aby se vazby s FDP zprerthaly. Proto na návrh Bahra zaslal Brandt místopředsedovi liberálů Walteru Scheelovi dopis, ve kterém vyjádřil lítost nad vyústěním situace a současně přání, aby to nemělo vliv na sblížení vedoucích představitelů obou stran.¹⁴⁹

3.5 Opozice 1966-1969

FDP tak po pěti letech přešla znovu do opozice, ve které však tentokrát působila sama. Stranickému vedení bylo jasné, že aby strana neupadla v zapomnění, bude třeba

¹⁴⁶ Tento termín lze přeložit jako „stát vytvořený z donucení.“ Míneha je pochopitelně NDR.

¹⁴⁷ 10.09.1966: Mende erklärt „Beseitigung des Unrechts durch Anerkennung des Unrechts“ für Illusion. In *Deutschland 1949 bis 1999. Mai 1962 - Oktober 1966*. Bd. 4. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 4079

¹⁴⁸ *Berliner Ausgabe*. Bd. 6. s. 17.

¹⁴⁹ Bahr, E. *Zu meiner Zeit*. s. 193.

vytvořit nové programy, které zaujmou pokud možno co nejvíce lidí. Jednou z oblastí, kterou mohla dobře využít, byla pro FDP právě východní politika, protože v ní měla již dlouho svůj vlastní profil. Bylo se však třeba soustředit na vytvoření nějakého skutečně zásadního konceptu, a to především v otázce vztahu s druhým německým státem, protože dva největší konkurenti liberálů v této oblasti, Willy Brandt a Herbert Wehner, působili jako ministr zahraničí, respektive ministr pro celoněmecké otázky v nové vládě.¹⁵⁰ Jak výstižně uvádí Klaus Hildebrand: „Nyní se (...) přání nalézt odpověď na „německou otázku“ stalo pro FDP nutně cestou pro vlastní přežití.“¹⁵¹

3.5.1 Druhý Schollwerův plán

Vedení strany tedy rozhodlo, že budou vypracovány tři dokumenty ohledně budoucí stranické *Deutschlandpolitik*. Vypracování první části, která měla pojednávat o nutnosti takové politiky, se ujal Wolfgang Schollwer, H. Marx měl potom objasnit mezinárodně-právní hlediska a konečně R. Schoers se měl zabývat dlouhodobými perspektivami změněné ost- a deutschlandpolitiky. Tyto studie byly projednávány vedením FDP v lednu roku 1967 v hotelu „U bílé růže“ v Bad Niederbreisig. Opět však došlo k tomu, že většina předsednictva FDP odbyla Schollwerův plán jako nesmyslný a předseda Mende opět mlčel, což vedlo Schollwera k tomu, že zasedání označil jako „totálně bezvýsledné.“¹⁵² Progresivnější síly ve straně a někteří s nimi sympatizující novináři reagovali nejdříve nátlakem na Mendeho a váhavé předsednictvo a později zveřejněním Schollwerovy studie. Již v únoru 1967 navštívil předsedu FDP šéfredaktor časopisu Stern Henri Nannen a snažil se ho přimět k obratu v ostpolitice a k vytvoření „úplně nové opozice.“¹⁵³ Podle Nannena měla Spolková republika uznat NDR, západní polskou hranici a pak postupně vytvořit německo-německou konfederaci. Tiskový magnát slíbil, že pro to získá velkou podporu u veřejnosti a i u jiných novin a televizních stanic (ARD). Erich Mende to však odmítl, na což Nannen reagoval doporučením, aby uvolnil místo předsedy FDP.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Baring, A. *Machtwechsel*. s. 219.

¹⁵¹ Hildebrand, K. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 4, Von Erhard zur Großen Koalition : 1963-1969*. Vyd. 1. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1984. s. 340.

¹⁵² Baring, A. *Machtwechsel*. s. 219.

¹⁵³ Hildebrand, K. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 4*. s. 346.

¹⁵⁴ Baring, A. *Machtwechsel*. s. 220.

12. března 1967 pak ve Sternu vyšel článek Manfreda Bissingera se shrnutím Schollwerových závěrů¹⁵⁵ v osmi bodech: 1. Odstranění NDR není možné ani násilím ani jednáním – NDR se již stala součástí vyváženého poválečného uspořádání, jehož trvání není jen v zájmu Východu. 2. Vzdáme se nároku Bonnu výlučně zastupovat Německo v celém světě. 3. NDR musí být Bonnem uznána jako druhý německý stát. 4. Bonn by měl s NDR jednat na všech úrovních. 5. SRN by se měla zříct východních oblastí a uznat současné východní hranice. 6. Měly by být navázány diplomatické styky se všemi státy východní a jihovýchodní Evropy s cílem zapojit tyto státy do jednání mezi SRN a NDR. 7. Oba německé státy by se měly vzájemně podporovat při jednání o vstupu do OSN. 8. Bonn a východní Berlín by měly vždy zastupovat zájmy toho druhého ve státech, kde nemá diplomatické zastoupení.

Tento článek způsobil v FDP pozdvižení a téměř všichni liberálové se od takových myšlenek distancovali.¹⁵⁶ Wolfgangu Schollwerovi v té chvíli hrozilo, že bude jako publicity chtivý úředník z centrály strany odsunut a jeho názory tak budou pohřbeny. V této situaci ale ve Sternu vyšel 17. března článek pragmaticky smýšlejícího spolkového pokladníka FDP Hanse-Wolfganga Rubina „Die Stunde der Wahrheit.“¹⁵⁷ Rubin, který často cestoval do NDR, měl narozdíl od některých vedoucích představitelů FDP dobrý přehled o tamějších poměrech. Ve svém článku upozornil, že Východ i Západ vidí raději Německo rozdělené. Dále vyjádřil přesvědčení, že znovusjednocení Německa bez uznání NDR je v současné době již nemožné a že pro jeho uskutečnění by bylo potřeba uznat hranici na Odře a Nise a existenci komunistického státu na německém území se všemi z toho vyplývajícími důsledky. Přijetí komunistů do vlády by podle Rubina bylo „více než vypočitatelným rizikem“ a německo-německá konfederace by vyžadovala neobyčejné mezinárodní garance a pojistky, aby takový pokus neskončil pro Západ smrtelně. Se Schollwerem se shodoval v názoru, že „sjednocené Německo může být jen součástí integrované Evropy s rovněž přizpůsobenými hospodářskými a společenskými systémy.“¹⁵⁸

¹⁵⁵ Plné znění Schollwerova dokumentu viz 23. Dezember 1966: Deutschland- und Aussenpolitik – Material zur Klausurtagung des Bundesvorstandes der FDP, vorgelegt vom Pressereferenten der FDP, Schollwer. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 5. Reihe, Band 1, 1. Dezember 1966 bis 31. Dezember 1967. 1. Halbband (1.12.1966-31.5.1967)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1984. s. 193-201.

¹⁵⁶ Distancovali se dokonce i zástupci FDP ze Západního Berlína jako Hermann Oxfort nebo William Borm, kteří byli dříve Schollwerovi nakloněni. Viz Baring, A. *Machtwechsel*. s. 220.

¹⁵⁷ Ještě předtím vyšel článek v březnovém vydání stranického časopisu FDP *Liberal*, ale zde zůstal téměř bez povšimnutí.

¹⁵⁸ Plné znění Rubinova článku viz März 1967: Artikel des Bundesschatzmeisters der FDP, Rubin: Die Stunde der Wahrheit. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 5. Reihe, Band 1, 1. Dezember 1966 bis 31. Dezember 1967. 1. Halbband (1.12.1966-31.5.1967)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1984. s. 661-663.

Tento článek způsobil v FDP o to větší pozdvižení, protože Rubin byl narozdíl od Schollwera poměrně vysokým funkcionářem.

3.5.2 Sjezd FDP v Hannoveru

Krátce po publikaci těchto článků se ve dnech 3. až 5. dubna 1967 konal pro FDP zlomový sjezd v dolnosaském Hannoveru. Tento sjezd se nesl ve znamení střetu dvou skupin, které ve svém článku z 6. dubna 1967 v *Süddeutsche Zeitung* charakterizoval Hans Ulrich Kempfski jako „Nationalen“ a „Liberalen“. Ti první byli pravicového zaměření a pobouřeně reagovali na nové požadavky, ti druzí byli noví převážně mladí levicoví liberálové, kteří a chladně a pragmaticky argumentovali ve prospěch změn. Hlavním předmětem jejich rozporu se stala právě východní politika.¹⁵⁹ Tento spor se odrážel i ve střetu podrážděného předsedy Ericha Mendeho s klidným H. W. Rubinem. Mende ve své řeči na sjezdu nejprve mluvil o Schollwerově dokumentu a označil ho za „na přání strany vyhotovené uvedení myslitelných možností“, které bylo zneužito tiskem. K tomu připojil upozornění, že „tímto způsobem bylo v minulosti zničeno již mnoho plodných důvěrných úvah.“¹⁶⁰ Více se ale pozastavil nad článkem pokladníka strany Rubina. Řekl, že napsat takový článek je sice právem každého, protože v FDP panuje svoboda názorů, ale že „člen předsednictva se nemůže oddělit od své funkce a nechat vyjít takový článek bez domluvy s předsedou strany a jeho zástupci, když nechce riskovat chybný výklad a všechny z toho vyplývající rozmíšky ve straně.“¹⁶¹ Tímto Mende apeloval na stranickou loajalitu a varoval před „přenášením politiky ze stranických sjezdů a předsednických grémií do redakcí časopisů.“¹⁶² Dále potom upozornil na některá právní stanoviska, která je třeba přehodnotit a specifikoval i představu o nároku na výhradní zastupování jako sice nesporného legitimního práva SRN jednat ve jménu Německa, ale že současně „není možné výhradní zastupování jako arogantní vykonávání moc i mimo oblast platnosti Základního zákona.“¹⁶³ Na konci svého projevu pak varoval před volbou mezi svobodou a jednotou: „My svobodní demokraté nechceme alternativu: Svoboda nebo jednota. Chceme syntézu svobody a

¹⁵⁹ Baring, A. *Machtwechsel*. s. 213.

¹⁶⁰ 3. April 1967: Aus der Rede der Bundesvorsitzenden der FDP, Mende, auf dem 18. Ordentlichen Bundesparteitag der FDP in Hannover. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik*. 5. Reihe, Band 1, 1. Dezember 1966 bis 31. Dezember 1967. 1. Halbband (1.12.1966-31.5.1967). Frankfurt am Main : Metzner, 1984. s. 846.

¹⁶¹ tamtéž, s. 847.

¹⁶² tamtéž, s. 848.

¹⁶³ tamtéž, s. 851.

jednoty. Varujeme před diskusemi o zákazu jednoty nebo zřeknutí se jednoty.“¹⁶⁴ a vyjádřil své přesvědčení, že i když si je vědom, jak je hranice na Odře a Nise nahlížena ve východní Evropě a dokonce i ve Francii a v USA, tak se stejně SRN nesmí předem svých nároků vzdávat: „Ne, přátelé, nedoporučuji dávat z ruky předměty jednání mírové smlouvy bez nejmenší protislužby, bez nejmenší znatelné výhody. Kdo je dnes připraven lehkovážně nakládat s jednou pětinou německého území, bude zítra nucen tak naložit i s Berlínem a pozítří i s SRN, opakují, aby tomu každý porozuměl, bude zítra stejným způsobem nucen vydat západní Berlín a pozítří bude nucen diskutovat o svobodném zřízení v SRN...“¹⁶⁵

Na závěr sjezdu byl vytvořen akční program strany s názvem „Cíle pokroku“, jehož „část E“ se zabývala vztahem s NDR a státy východní Evropy. Strana zatím vesměs zůstala na svých stanoviscích, ale již zde bylo možné spatřit určité náznaky pokroku¹⁶⁶, když rozhodnutí o konečné podobě hranic bylo sice stále vyhrazeno mírové konferenci, ale zároveň bylo v programu uvedeno, že „sloučení oddělených částí Německa nemůže ztroskotat na teritoriálních otázkách.“¹⁶⁷ Akční program obsahoval řadu myšlenek odpovídajících představám Willyho Brandta a Egona Bahra. Bylo tam například uvedeno, že SRN musí jednat i s východním Berlínem a že i když není možné NDR uznat, tak je třeba ulehčit lidem následky rozdělení. Cílem jednání by mělo být časově omezené uspořádané soužití. V souladu s Mendeho pojetím by ale ústupky SRN měly smysl pouze když budou následovány ústupky druhé strany. Časově omezené uspořádané soužití by potom mělo znamenat, že NDR ustoupí od své teorie tří států a uzná příslušnost Západního Berlína k SRN a nebude kontrolovat přístupové cesty.

Takový akční program tedy strana odsouhlasila na jaře roku 1967, ale tím vše neskončilo. Narozdíl od východní politiky SPD, která se v letech 1966-69 vinou účasti ve velké koalici nemohla tak svobodně rozvíjet, se východní politika FDP od hannoverského sjezdu stávala stále více progresivní. Větší flexibilitu ostpolitiky v FDP umožnilo i zvolení nového předsedy v lednu roku 1968. Erich Mende byl nahrazen pragmatičtější Walterem Scheelem, který byl přístupnější novým myšlenkám a umožnil tak prosazení nového kurzu. Přístup FDP se od SPD lišil například v tom, že liberálové více usilovali o jednání s východním Berlínem, zatímco sociální demokraté se soustředili hlavně na výměnu

¹⁶⁴ 3. April 1967: Aus der Rede der Bundesvorsitzenden der FDP, Mende, auf dem 18. Ordentlichen Bundesparteitag der FDP in Hannover. s. 853.

¹⁶⁵ tamtéž, s. 856.

¹⁶⁶ Za pokrok to označil sám Hans Wolfgang Rubin.

¹⁶⁷ 5. April 1967: Aus dem Aktionsprogramm der FDP: Ziele des Fortschritts, angenommen auf dem 18. Ordentlichen Bundesparteitag der FDP in Hannover. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 5. Reihe, Band 1, 1. Dezember 1966 bis 31. Dezember 1967. 1. Halbband (1.12.1966-31.5.1967)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1984. s. 867.

zřeknutí se násilí se státy východní Evropy. Při debatě *Bundestagu* v září 1968 dokonce vládní strany navrhly posílení západoněmeckého nároku na výhradní zastupování, což FDP ústy svého nového předsedy odmítla odsouhlasit.¹⁶⁸

3.5.3 Plán základní smlouvy mezi SRN a NDR

Nejvýznamnějším dokumentem týkajícím se východní politiky, který se v tomto období již kvůli výše uvedeným důvodům podařilo vnitrostranicky prosadit, byl plán na základní smlouvu mezi SRN a NDR. Tento návrh, který FDP předložila *Bundestagu* v lednu roku 1969, vypracoval s liberály spřízněný žurnalista Hans Dieter Jaene již o Vánocích roku 1967. Šlo v podstatě o určitou reakci na „návrh smlouvy o zřízení normalizovaných vztahů mezi NDR a BRD“ předsedy rady ministrů NDR Williho Stopha, který byl v září 1967 zaslán spolkovému kancléři Kurtu Kiesingerovi. Vláda reagovala jen prohlášením, že bude s NDR diskutovat pouze o humánních ulehčeních, přičemž ani nekonkretizovala, co si pod tím vlastně představuje. Naproti tomu Jaene se ve svém návrhu pokusil určitým způsobem uvést do souladu požadavky obou stran a definovat ono Brandtem často zmiňované „uspořádané sousedství“. Navrhl kompromis mezi uznáním podle mezinárodního práva, které stále požadovala NDR, a ulehčeními pro lidi, o která usilovala spolková vláda. Východnímu Německu se mělo dostat uznání na přechodnou dobu, než dojde ke znovusjednocení, a taktéž mělo mít zajištěnu bezpečnost prostřednictvím západoněmeckého zřeknutí se násilí. Pro Bonn pak navrhoval volnou osobní přepravu mezi oběma německými státy (což se týkalo i západního Berlína) a propuštění východoněmeckých politických vězňů.¹⁶⁹ FDP Jeanův návrh přijala již v květnu 1968, přičemž její vedoucí představitelé v *Bundestagu* se ohledně nějaké podobné iniciativy vyjadřovali již dříve.

V dubnu 1969 nadhodil místopředseda FDP Hans-Dietrich Genscher před plénem otázku následujícího znění: „Když NDR vytvořila návrh formy vztahů, proč také neuděláme takový návrh my?“ Podobně se vyjádřil i nový předseda strany Walter Scheel, když se ptal, zda skutečnost, že vláda NDR postrádá demokratickou legitimaci, je důvodem pro nenavázání vztahů, když existuje řada států, které demokratickou vládu také nemají a SRN s nimi přesto vztahy navázala. Na to reagoval místopředseda SPD a ministr pro celoněmecké otázky Herbert Wehner, že takové otázky jsou sice zajímavé, ale že na takové

¹⁶⁸ Hildebrand, K. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 4.* s. 350.

¹⁶⁹ Baring, A. *Machtwechsel.* s. 227

úvahy není ještě pravý čas, neboť „NDR chce uznání dříve, než bude ochotna o čemkoliv jednat.“ Když potom FDP v lednu 1969 zveřejnila Jeanův plán vytvoření základní smlouvy, Wehner opět reagoval slovy „ne takhle a ne teď“. Přesto sám Wehner smlouvu mezi SRN a NDR nevyklučoval a považoval ji za něco, co se jednoho dne, až přijde ten pravý čas, uskuteční.¹⁷⁰

Návrh opoziční FDP se tedy nepodařilo prosadit a samotná strana s tím pravděpodobně ani nepočítala. Období velké koalice však liberály donutilo, aby se postupně oprostili od dogmat, která u jejich vedení, ač jistě ve slabší formě než u křesťanských demokratů, až do roku 1967 zůstávala, a to jim umožnilo soustředit se na hledání nových cest a vytvářet a hlavně alespoň vnitrostranicky prosadit nové koncepty východní politiky. Také se podařilo více sladit názory s vedením SPD, tedy především s Willy Brandtem a Egonem Bahrem, a tím vylepšit předpoklady pro vznik vládní koalice, o které se s blízcími se parlamentními volbami začalo opět čím dál více uvažovat. Těsně před volbami obě strany sdílely přesvědčení, že „po druhé světové válce vznikly dva německé státy, SRN a NDR“ a že „každý, kdo chce provádět mírovou politiku, musí normalizovat vztahy s NDR.“

171

3.6 Shrnutí

Svobodná demokratická strana se tedy i přes svoje s dvěma největšími stranami nesrovnatelné preference stala důležitým spoluvůrcem nové východní politiky a jí vytvořené koncepty se staly inspirací pro vládu sociálně-liberální koalice. Určité osobnosti z řad SPD a liberálů měly již od začátku šedesátých let podobné představy, jak překonat slepou uličku v zahraniční politice, do které Německo, jak byli přesvědčeni, dovedl Konrad Adenauer. V průběhu šedesátých let si strany jen prohodily vládní a opoziční postavení, aniž by to mělo velký vliv na jejich postupné sblížení, alespoň co se týče východní politiky. V FDP byly progresivní myšlenky neseny nejdříve jednotlivci, jako byli Karl-Georg Pfleiderer nebo Wolfgang Schollwer, a trvalo poměrně dlouho, než se je podařilo prosadit jako oficiální stanoviska strany. K tomu napomohla i postupná změna vedení, kterou se otěží ve straně chopili pragmatičtější smýšlející politikové, jako byli Walter Scheel a Hans-Dietrich Genscher. Předcházejícího předsedu Ericha Mendeho nelze označit za

¹⁷⁰ Hildebrand, K. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 4.* s. 351.

¹⁷¹ Hildebrand, K. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 4.* s. 351.

stoprocentního konzervativce, sám totiž například umožnil Wolfgangu Schollwerovi prezentovat jeho návrhy před předsednictvem strany, nicméně v rozhodující chvíli se za něj nepostavil. Kromě toho Mende trval na určitých zásadách, což nebyl ochoten změnit. Ani Walter Scheel nebyl přímo přívržencem zásadních změn, nechtěl přijít o přízeň všech konzervativněji smýšlejících politiků ve straně, ale jeho pragmatický postoj změny umožnil, i když se, jak píše Klaus Hildebrand, spíše „nechal nést proudem změn,“¹⁷² než že by o ně sám usiloval. Zajímavé bylo, že se ani Scheel ani Genscher nezúčastnili pro stranu přelomového sjezdu na jaře roku 1967, což možná svědčilo o jejich nechuti připojit se otevřeně k jedné či ke druhé straně.

¹⁷² tamtéž, s. 349.

4 ZÁVĚR

S novou východní politikou SRN bývá spojováno především období vlády sociálně-liberální koalice, tedy počátek sedmdesátých let dvacátého století. Avšak koncept politiky, který kancléř Willy Brandt prosazoval, nevznikl ze dne na den. Ačkoliv období let 1957-1969 si většina lidí s novou východní politikou nespojí, tak přesto byly právě v těchto letech vytvořeny předpoklady pro její realizaci. Podle mého názoru lze říci, že byl koncept nové východní politiky v tomto období vypracován a v době vlády sociálně-liberální koalice aplikován. Západoněmecké politické strany SPD a FDP prošly v tomto období procesem změn, který se týkal i jejich přístupu k zahraniční politice. Tyto změny byly důsledkem jak mezinárodní situace, tak snahy obou stran získat nové voliče a především SPD měla ambice stát se relevantním soupeřem CDU/CSU v boji o politickou moc.

U SPD začínají změny na konci padesátých let, kdy strana opouští svůj *Deutschlandplan* a roku 1960 přistupuje na společnou zahraniční politikou s vládou. Dalším milníkem se stává rok 1961 a stavba zdi, která oddělila sovětský sektor Berlína od sektorů západních. Zde přichází potřeba vytvoření nového přístupu k jednání především s NDR, a tak vzniká koncept symbolizující novou východní politiku, nazvaný *Wandel durch Annäherung*. Neméně významné bylo též, že si vedoucí představitelé strany uvědomili nemožnost brzkého sjednocení Německa, což dříve patřilo k hlavním prioritám zahraniční politiky SPD. Německého znovusjednocení se SPD pochopitelně nevzdala, ale bylo konstatováno, že půjde o dlouholetý postupný proces. Prakticky byla nová politika poprvé aplikována právě v Berlíně, kde došlo k podepsání dohody o propustkách, které umožňovaly obyvatelům Západního Berlína navštívit své příbuzné v druhé části města. K podepsání dohody došlo z velké části kvůli faktu, že v Západním Berlíně již v té době vládla sociálně-liberální koalice. Zásadním novem v jednání s představiteli NDR bylo, že byly prioritně řešeny praktické otázky a otázky sporné (lze říci formálního charakteru) byly odsunuty co nejvíce do pozadí. Tento postup umožnil dobrat se v jednání hmatatelného výsledku. Do roku 1966 se podařilo prosadit Brandtův koncept v rámci celé SPD, čehož bylo dosaženo především na sjezdu strany v Dortmundu. Výsledky snahy SPD o nový přístup k východní politice na spolkové úrovni jsou patrné ve vládním prohlášení velké koalice z prosince 1966, především v jeho zahraničně-politické části. Jednou z priorit se zde stává vylepšení pozice SRN ve státech východní Evropy. Je zde vyjádřeno přání navázat s těmito státy diplomatické styky jakožto i co nejvíce posílit všechny kontakty. Pro Polsko

je dána naděje na uznání hranic a také je zde explicitně uvedeno, že Mnichovská dohoda již pro vládu SRN neplatí.¹⁷³ Tyto věty se v prohlášení jistě objevily zásluhou SPD a i když se jí v letech vlády velké koalice v oblasti vztahů se státy východní Evropy mnoho změn prosadit nepodařilo¹⁷⁴, alespoň teoreticky byl již nový směr naznačen.

V FDP se nový koncept východní politiky podařilo plně prosadit až v letech fungování velké koalice. Přesto již dříve, především kvůli impulzům od několika jednotlivců, měla tendence blížit se přístupu SPD. Nicméně až do sjezdu strany v Hannoveru v roce 1967 zůstával její přístup polovičitý. Avšak právě po zmíněném sjezdu se i v souvislosti se změnou vedení FDP stává v jistých ohledech ještě progresivnější než SPD, když například v jejím návrhu základní smlouvy s NDR je vyslovena ochota uznat druhý německý stát podle mezinárodního práva, byť jen dočasně. Opoziční období tak umožnilo FDP dokončit sblížování názorů na koncept nové východní politiky s SPD, které postupně probíhalo již od konce padesátých let.

Co se týče otázky reálnosti prosazení cílů opozičních stran ve východní politice a *Deutschlandpolitik*, je třeba brát v úvahu především mezinárodní kontext. Nejzásadnějším faktorem je zde postoj SSSR k aktivitám SRN v této oblasti. Zde je možné se zamyslet nad tím, jak by reagoval Sovětský svaz, kdyby se SRN pokusila navázat diplomatické vztahy s jeho satelity již dříve.¹⁷⁵ Podle mého názoru by bylo navázání diplomatických vztahů se státy východní Evropy v šedesátých letech možné jen s maximálními ústupky SRN. A takovéto ústupky by pravděpodobně přinesly vládní straně značné snížení preferencí.¹⁷⁶ Kromě toho lze s úspěchem pochybovat o tom, že by i v SPD bylo možné dosáhnout shody ohledně takových ústupků.¹⁷⁷ Za další SSSR nevnímal SPD od jejího Godesbergského sjezdu jako potenciálního partnera k jednání, protože podle názoru sovětských politiků

¹⁷³ Besson, W. *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik*, s. 371; O svém částečném zklamání z vládního prohlášení píše Willy Brandt ve svých pamětech. Přesto zde oceňuje zařazení SSSR na první místo v zahraničně-politické části prohlášení: „Ve vládním prohlášení se opět navrátila stará právní stanoviska, avšak překvapivě je v zahraničně-politické části Sovětský svaz jmenován na prvním místě.“ Viz Brandt, W. *Erinnerungen*. Sonderausgabe für die DDR. Frankfurt am Main : Propyläen Verlag, 1989. s. 170

¹⁷⁴ Mezi nejzásadnější události v oblasti východní politiky v době vlády velké koalice patří navázání diplomatických vztahů s Rumunskem (1967). Tato událost byla umožněna jistou rumunskou „autonomií“ v rámci sovětského bloku.

¹⁷⁵ *Berliner Ausgabe*. Bd. 6., s. 31

¹⁷⁶ Například v roce 1964 sice 80% obyvatel Západního Berlína souhlasilo s Brandtovou politikou vedoucí k podepsání dohody o propustkách, ale plných 87% bylo proti dalšímu rozvíjení takové politiky, kdyby měla nakonec vést k uznání NDR. Viz. Bender, P. *Neue Ostpolitik*. s. 128-129

¹⁷⁷ Např. proti formálnímu uznání teritoriálního statu quo by jistě vystupovali zástupci vyhnaných Němců. Přestože vliv vyhnaných Němců v SPD byl o poznání slabší než v CDU/CSU (především tedy v CSU), tak i zde částečný vliv měli. Jejich asi nejznámějším zástupcem v SPD byl Wenzel Jaksch.

strana „padla do rukou pravicových vůdců“¹⁷⁸ a vadil mu i rozdílný přístup k NDR na straně jedné a ostatním státům východní Evropy na straně druhé. Většina literatury i většina aktérů tehdejšího dění se shoduje na tom, že ve východní politice nešlo postupovat proti vůli Sovětského svazu. A právě SSSR projevil zájem o zlepšení vztahů až na jaře roku 1969, kdy státy Varšavské smlouvy – a tedy především Moskva - vyslovily ochotu k uvolnění a daly podnět ke svolání evropské bezpečnostní konference. SSSR si zajistil po potlačení tzv. pražského poměrně stabilní kontrolu nad svým blokem, na druhé straně vrcholil sovětský konflikt s Čínou. To byly pro Sovětský svaz hlavní podněty k účasti na uvolňování v Evropě.¹⁷⁹ Lze tedy říci, že by se jen stěží po vytvoření vlády sociálně-liberální koalice ubíraly události takovým tempem, nebýt ochoty SSSR k uvolňování napětí.¹⁸⁰ Moskva se totiž v průběhu šedesátých let snažila co nejvíce zachovat status quo, což konstatoval například i Helmut Schmidt po návratu ze své „východní cesty.“ Proto si myslím, že normalizace vztahů SRN se státy východní Evropy by dříve byla o mnoho obtížnější. Fakt, že při formování nového konceptu východní politiky působily SPD a FDP v opozici, tedy v jistém smyslu umožnil jeho vznik. Je možné, že kdyby tyto strany dostaly možnost jej uplatnit dříve než v letech 1969-73, tak by nebyl tolik úspěšný a sociální demokraté a liberálové by byli nuceni jeho aplikaci minimálně pozdržet a počkat na vhodnější situaci. Působení v opozici tak stranám v podstatě dalo možnost zformovat koncept vhodný pro pozdější období. Z toho vychází i můj názor na otázku, zda by podobný vývoj nastal i při udržení se CDU/CSU u moci. I když křesťanští demokraté razili již od doby kancléřství Konrada Adenauera názor, že ke sjednocení nelze dospět skrze sbližování s východním blokem a na jejich stranu měli především skrze CSU větší vliv názory vyhnaných Němců, které ztěžovali normalizaci vztahů především s Polskem a Československem, tak si myslím, že i oni by nakonec byli nucen se zapojit do všeobecného trendu uvolňování v Evropě – mimo jiné pod tlakem západních spojenců. A přestože by se tak nestalo možná stejnou formou jako v případě sociálně-liberální koalice, výsledek by podle mého názoru byl podobný, i když by se dostavil o nějaký čas později.

¹⁷⁸ Adomeit, H. *Imperial Overstretch : Germany in Soviet Policy from Stalin to Gorbachev*. Vyd. 1. Baden-Baden : Nomos, 1998. s. 115

¹⁷⁹ *Berliner Ausgabe*. Bd. 6., s. 31

¹⁸⁰ Zájem SSSR na uvolnění umožnil i překonání od roku 1967 praktikované tzv. Ulbrichtovy doktríny.

5 RESUME

The title of my work is „The role of the opposition in the new Eastern politics concept's formation in the Federal Republic of Germany in years 1957-1969.“ It focuses on the origins and roots of the new politics towards the countries of the Soviet bloc in Eastern Europe and especially towards the German Democratic Republic (GDR), the communist counterpart of the Federal Republic of Germany (FRG). The new Eastern politics is mostly well-known from the beginning of 1970s and used to be bound with the name of the Chancellor Willy Brandt and the term “Change Through Rapprochement.”

My paper consists of two main chapters. The first deals with the Social Democratic Party of Germany (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands* – SPD) and development of its Eastern politics concept from the year 1959 until the year 1966, when the party entered the government in the grand coalition with the Christian Democratic Union of Germany (*Christlich Demokratische Union Deutschlands* - CDU). The crucial points of this chapter are: 1) The abandonment of the party's *Deutschlandplan* from the year 1959 and the decision to practice common foreign policy with the government. 2) The changes of the positions towards Eastern politics after the building of the Berlin Wall in 1961 and emphasis of the Willy Brandt and Egon Bahr's ideas importance. 3) The demonstration of the SPD's 1966 Dortmund convention importance. The second chapter deals with the Free Democratic Party (*Freie Demokratische Partei* - FDP) and its contribution to the forming of the new concept of Eastern politics. First, there are mentioned some individuals whose progressive ideas influenced the party's positions towards the countries of the Soviet bloc in Eastern Europe. The main part of this chapter concerns about the time of FDP's opposition between years 1966 and 1969 and the changes after the party's convention in Hannover in 1967.

My intention is to prove that being in the opposition and not in the government enabled the parties to create a progressive concept of Eastern politics. Therefore they were not so tied as if they were in the government but free to make it happen. Secondly, I take a think whether it would be possible to enforce the SPD and the FDP's goals in 1960s.

6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

1) PRAMENY

Edice *Dokumente zur Deutschlandpolitik* vydavatelství Metzner.

Pracoval jsem se svazky 4. a 5. řady. Zde uvádím dokumenty, které jsem citoval či na které odkazuji a uvádím též příslušný svazek edice, ve kterém se jednotlivé dokumenty nacházejí.

14. Juni 1961: Erklärung des Abg. Jaksch (SPD) im 3. deutschen Bundestag. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 6, 1. Januar bis 11. August 1961. 2. Halbband (1.6.-11.8.1961)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1975. ISBN 3-7875-0710-8. s. 894-896.

9. April 1962: Denkschrift von W. Schollwer zur deutschen Frage: Verklammerung und Wiedervereinigung. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 8, 1. Januar bis 31. Dezember 1962. 1. Halbband (1.1-30.6.1962)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1977. ISBN 3-7875-0712-4. s. 376-389.

27. Mai 1962: Aus der Rede des Regierenden Bürgermeister von Berlin, Brandt, auf dem Parteitag der SPD in Köln. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 8, 1. Januar bis 31. Dezember 1962. 1. Halbband (1.1-30.6.1962)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1977. ISBN 3-7875-0712-4. s. 578-583.

2. Oktober 1962: Aus einem Vortrag des Regierenden Bürgermeisters von Berlin, Brandt, in der Harvard-Universität in Cambridge. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 8, 1. Januar bis 31. Dezember 1962. 2. Halbband (1.7-31.12.1962)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1977. ISBN 3-7875-0712-4. s. 1151-1155.

15. Juli 1963: Vortrag des Leiters des Presse- und Informationsamtes des Landes Berlin, Bahr, in der Evangelischen Akademie Tutzing. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 9, 1. Januar bis 31. Dezember 1963. 2. Halbband (1.7-31.12.1963)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1978. ISBN 3-7875-0712-4. s. 572-575.

22. März 1965: Aus der Rede des Bundesvorsitzenden der FDP, Mende, auf dem 16. Bundesparteitag der FDP in Frankfurt. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 11, 1. Januar bis 31. Dezember 1965. 1. Halbband (1.1-31.5.1965)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1978. ISBN 3-7875-0715-9. s. 307-316.

4. April 1966: Bericht über eine Pressekonferenz des Bundesministers Mende. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 12, 1. Januar bis 30. November 1966. 1. Halbband (1.1-31.5.1966)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1981. ISBN 3-7875-0721-3. s. 430-432.

1. Juni 1966: Aus der Rede des Regierenden Bürgermeisters von Berlin, Brandt, auf dem Parteitag der SPD in Dortmund: Die Lage der Nation. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 12, 1. Januar bis 30. November 1966. 2. Halbband (1.6-31.12.1966)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1981. ISBN 3-7875-0721-3. s. 807-816.

3. Juni 1966: Aus dem Referat des Abg. Schmidt in der Arbeitsgemeinschaft B „Deutschlandpolitik unter den sich ändernden weltpolitischen Bedingungen“ auf dem Parteitag der SPD in Dortmund. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 12, 1. Januar bis 30. November 1966. 2. Halbband (1.6-31.12.1966)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1981. ISBN 3-7875-0721-3. s. 821-832.

4. Juni: Aus der Entschliessung des Parteitages der SPD in Dortmund zur Deutschlandpolitik unter den sich ändernden weltpolitischen Bedingungen. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 12, 1. Januar bis 30. November 1966. 2. Halbband (1.6-31.12.1966)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1981. ISBN 3-7875-0721-3. s. 848-852.

6. Juli 1966: Aus der Kommuniké über die Tagung des Politischen Beratenden Ausschusses der Teilnehmerstaatendes Warschauer Vertrages in Bukarest. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 4. Reihe, Band 12, 1. Januar bis 30. November 1966. 2. Halbband (1.6-31.12.1966)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1981. ISBN 3-7875-0721-3. s. 1072.

23. Dezember 1966: Deutschland- und Aussenpolitik – Material zur Klausurtagung des Bundesvorstandes der FDP, vorgelegt vom Pressereferenten der FDP, Schollwer. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 5. Reihe, Band 1, 1. Dezember 1966 bis 31. Dezember 1967. 1. Halbband (1.12.1966-31.5.1967)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1984. ISBN 3-7875-0721-3. s. 193-201.

März 1967: Artikel des Bundesschatzmeisters der FDP, Rubin: Die Stunde der Wahrheit. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 5. Reihe, Band 1, 1. Dezember 1966 bis 31. Dezember 1967. 1. Halbband (1.12.1966-31.5.1967)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1984. ISBN 3-7875-0722-1. s. 660-663.

3. April 1967: Aus der Rede der Bundesvorsitzenden der FDP, Mende, auf dem 18. Ordentlichen Bundesparteitag der FDP in Hannover. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 5. Reihe, Band 1, 1. Dezember 1966 bis 31. Dezember 1967. 1. Halbband (1.12.1966-31.5.1967)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1984. ISBN 3-7875-0722-1. s. 844-856.

5. April 1967: Aus dem Aktionsprogramm der FDP: Ziele des Fortschritts, angenommen auf dem 18. Ordentlichen Bundesparteitag der FDP in Hannover. In *Dokumente zur Deutschlandpolitik. 5. Reihe, Band 1, 1. Dezember 1966 bis 31. Dezember 1967. 1. Halbband (1.12.1966-31.5.1967)*. Frankfurt am Main : Metzner, 1984. ISBN 3-7875-0722-1. s. 865-868.

Edice ***Deutschland 1949 bis 1999***. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. ISBN 3-87748-611-8.

20.3.1959: Deutschland-plan der SPD. In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962*. Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 2388-2390.

20.3.1959: Deutschland-plan der SPD – kritische Stellungnahme der Bundesregierung. In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962*. Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 2390.

20.3.1959: Deutschland-plan der FDP. In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962*. Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 2391-2393.

25.5.1960: Adenauer erklärt gemeinsame Aussenpolitik nur dann für möglich, wenn sich die SPD zur Aussenpolitik der Bundesregierung bekennt. In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962*. Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 2651.

01.07.1960: Aussenpolitische Regierungserklärung un debatte im Bundestag. In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962*. Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 2664.

25.03.1961: Bundesparteitag der FDP. In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962*. Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 2788.

14.02.1962: FDP Erklärung fordert die Bundesregierung auf, die Initiative in der Deutschlandpolitik zu gewinnen; Kritik Brentanos; Mende präzisiert seinen Vorschlag direkter deutsch-sowjetischer Gespräche. In *Deutschland 1949 bis 1999. Oktober 1957 - Mai 1962*. Bd. 3. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 3002.

18.01.1964: Dehler fordert konkrete Verhandlungen mit UdSSR über Voraussetzungen einer Wiedervereinigung. In *Deutschland 1949 bis 1999. Mai 1962 - Oktober 1966*. Bd. 4. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 3462.

08.06.1966: XII. Ordentlicher Parteitag der SPD. In *Deutschland 1949 bis 1999. Mai 1962 - Oktober 1966*. Bd. 4. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 4019.

10.09.1966: Mende erklärt „Beseitigung des Unrechts durch Anerkennung des Unrechts“ für Illusion. In *Deutschland 1949 bis 1999. Mai 1962 - Oktober 1966*. Bd. 4. Vyd. 1. Sankt Augustin : Archiv der Gegenwart. Siegler, 2000. s. 4079

2) LITERATURA

a) odborná literatura

ADOMEIT, Hannes. *Imperial Overstretch : Germany in Soviet Policy from Stalin to Gorbachev*. Vyd. 1. Baden-Baden : Nomos, 1998. 609 s. ISBN 3-7890-5133-0.

BAHR, Egon. *Sicherheit für und vor Deutschland : Vom Wandel durch Annäherung zur Europäischen Sicherheitsgemeinschaft*. Vyd. 1. München : Hanser, 1991. 179 s. ISBN 3-446-16206-2.

BARING, Arnulf. *Machwechsel. Die Ära Brandt-Scheel*. Vyd. 2. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1982. 831 s. ISBN 3-421-06095-9.

BENDER, Peter. *Die Ostpolitik Willy Brandts oder die Kunst des Selbstverständlichen*. Vyd. 1. Reinbek b. Hamburg : Rowohlt, 1972. 139 s.

BENDER, Peter. *Neue Ostpolitik : Vom Mauerbau bis zum Moskauer Vertrag*. Vyd. 1. München : Deutscher Taschenbuch, 1986. 289 s. ISBN 3-423-04528-0

BENDER, Peter. *Zehn Gründe für die Anerkennung der DDR*. Vyd. 1. Frankfurt a.M. : Fischer Bücherei, 1968. 138 s.

BESSION, Waldemar. *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik : Erfahrungen und Massstäbe*. Vyd. 1. München : Piper, 1970. 493 s.

BRANDT, Willy. *Berliner Ausgabe. Band 3, Berlin bleibt frei. Politik in und für Berlin 1947-1966 Willy Brandt*. Bearbeitet von Siegfried Heimann. Vyd. 1. Bonn : Dietz, 2004. 702 s. ISBN 3-8012-0303-4.

BRANDT, Willy. *Berliner Ausgabe. Bd. 6, Ein Volk der guten Nachbarn. Außen- und Deutschlandpolitik*. Bearbeitet von Frank Fischer. Bonn : Dietz, 2005. 677 s. ISBN 3-8012-0306-9

EHMKE, Horst a kol. *Zwanzig Jahre Ostpolitik : Bilanz und Perspektiven*. Vyd. 1. Bonn : Neue Gesellschaft. 394 s. ISBN 3-87831-441-8.

HILDEBRAND, Klaus. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 4, Von Erhard zur Großen Koalition : 1963-1969*. Vyd. 1. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1984. 529 s. ISBN 3-7653-0328-3.

LEHMANN, Hans, G. *Öffnung nach Osten : Die Ostreisen Helmut Schmidts und die Entstehung der Ost- und Entspannungspolitik*. Vyd. 1. Bonn : Neue Gesellschaft, 1984. 256 s. ISBN 3-87381-387-X.

MILLER, Susanne; POTHOFF, Heinrich. *Kleine Geschichte der SPD: Darstellung und Dokumentation 1848-1990*. Vyd. 7. Bonn : Dietz, 1991. 539 s. ISBN 3-87831-350-0.

PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974*. Vyd. 1. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1999. 216 s. ISBN 80-85864-75-4.

SARTORI, Giovanni. *Strany a stranické systémy : schéma pro analýzu*. Vyd. 1. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. 466 s. ISBN 80-7325-062-4.

SCHWARZ, Hans-Peter. *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 3, Die Ära Adenauer : Epochenwechsel : 1957-1963*. Vyd. 1. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1983. 462 s. ISBN 3-7653-0328-3.

b) biografie

ADENAUER, Konrad. *Erinnerungen 1959-1963 : Fragmente*. Vyd. 1. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1968. 375 s.

BAHR, Egon. *Zu meiner Zeit*. Vyd. 1. München : Blessing, 1996. 604 s. ISBN 3-89667-001-8

BRANDT, Willy. *Erinnerungen*. Sonderausgabe für die DDR. Frankfurt am Main : Propyläen Verlag, 1989. 527 s. ISBN 3-349-07226-0.

SOELL, Hartmut. *Helmut Schmidt : 1918-1969 : Vernunft und Leidenschaft*. Vyd. 2. München : Deutsche Verlags-Anstalt, 2004. 957 s. ISBN 3-421-05352-9.

3) ODBORNÉ ČLÁNKY

MERKEL, Peter, H. *The German Janus: From Westpolitik to Ostpolitik*. Political Science Quarterly, Vol. 89, No. 4. (Winter, 1974-1975), pp. 803-824.

PATERSON, W. E. *Foreign Policy and Stability in West Germany*. International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 49, No. 3. (Jul., 1973), pp. 413-430.